

Ба 4801

VIII

87

Maur Jenka.

Wr. 5142.

S'losy Tubi. Apevjaden'ni.

Minsk-1930 god.

Tubis Tränen. Erzählungen.

Minsk-1930.

25,4

DM-35

Ба 4801

21/3 5742

БІБЛІОТЭКА

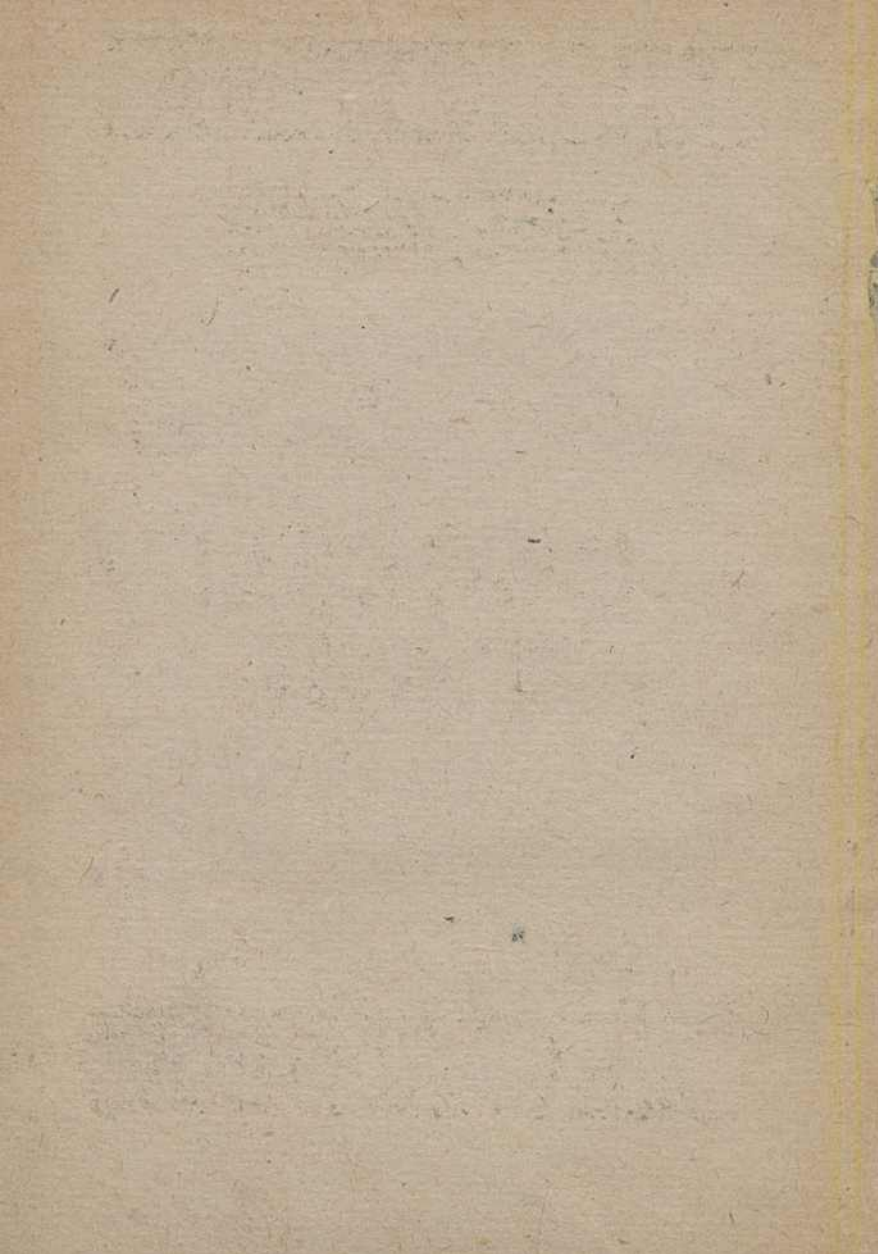
ЯНКА МАЎР

СЬЛЁЗЫ
ТУБІ

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА

ШКОЛЬНІКА

No. 5142

Ба 4809

БІБЛІОТЭКА ШКОЛЬНІКА

~~Б III
87~~

ЯНКА МАЎР

СЬЛЁЗЫ ТУБІ

АПАВЯДАНЬНІ

Малюнкi Ё. Шульца

~~Б 9292~~

БЖ 4801

Кінв. 1953 г.

Бел. аддзел
1994 г.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЭНСК — 1930

Р. 1111
85

СРДЗЫ ІАВІ

Копія
1991

Заказ № 805. 3.000 экз. (3 арк.). Галоўлітбел № 2806.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавештва.

25. 04. 2009

СЪЛЕЗЫ ТУБІ

Маленькі Тубі ўвесь свой маленькі век пражыў на беразе мора. Заўсёды перад яго вачыма была бязьмежная прастора—то ціхая, ласкавая, то бурная, злосная. Сонца кожны дзень вылазіла з вады з левага боку, праходзіла над самай галавой і хавалася ў ваду з правага боку.

І ўсё сваё жыццё тут Тубі чуў, як хвалі набягалі на нізкі пясчаны бераг і сьпявалі сваю песьню. З ёю ён уставаў, з ёю ён клаўся спаць, яе ён чуў, калі прачынаўся ўначы, не заціхала яна і ў пякучы поўдзень, калі ўсё жывое хавалася ў цень і ня рыпалася. Ён і ўявіць сабе ня мог - бы, што дзе-небудзь можа быць такое месца, дзе ня чуць гэтай песьні. Часамі, калі ўздымалася бура, гэта песьня пераходзіла ў лямант, але маленькаму Тубі зусім ня страшным быў гэты лямант, як ня страшна было вунь тэй чайцы, якая толькі і жыве морам.

А ззаду, за сьпіной, за халупамі, пачынаўся лес, а што было за ім—Тубі ня ведаў.

Чуў ён часам, як казалі пра нейкія землі, гарады, розныя дзіўныя краіны, але ўявіць сабе гэтага ня мог. Ну, адкуль-жа можа ўзяцца нешта другое, апрача яго берагу і мора?

Праўда, ён часта бегаў туды, каб сьцягнуць какосавы арэх, банан і іншыя добрыя рэчы, але больш часу праводзіў у вадзе і адчуваў сябе ў ёй, як рыба.

Яны жылі ўдвох з маткай у нейкай халупцы з галья. Бацька памёр тры гады таму, калі Тубі было восем год. Ён добра памятаў яго. Чорны, худы, як шкілет, і ўсё харкае крывёю.

Кожны год, у красавіку, наяжджалі сюды людзі з чорнымі бародамі, у белых халатах, на белых чаўнох. Яны мелі шмат лодак, набіралі шмат людзей, у тым ліку быў і бацька Тубі.

Лодкі ад'яжджалі ў мора, становіліся там у шэраг, і голыя чорныя людзі кідаліся ў мора, нырцавалі пад ваду і праз хвіліну-дзьве вылазілі. Кожны з іх меў ля сябе кошык, і ў гэты кошык яны зьбіралі на дне мора чарапашкі.

Людзі з чорнымі бародамі і ў белых халатах сядзелі на беразе ў шатры. Перад імі стаялі розныя стравы і пітво, яны ў біноклі глядзелі на мора, часам аддавалі нейкія загады.

У поўдзень рабілі перапынак. Лодкі пад'яжджалі да берагу, людзі зносілі ў шатры чарапашкі. Тут іх разьбівалі і чагосьці шукалі ў сярэдзіне. Адных са злосьцю кідалі ў бок, у другіх знаходзілі нейкія бліскучыя, сьветлыя каменчыкі. І тады дзядзькі ў белым пстрыкалі пальцамі, шчэрылі белыя зубы і казалі:

— О, гэта добра!

— А гэта штукенцыя можа даць тысяч дваццаць!

А людзі, што лавілі гэтыя чарапашкі, ляжалі на беразе ледзь жывыя.

І ў шмат каго з рота ішла кроў. Асабліва ў бацькі Тубі.

Тубі падыходзіў да яго, плакаў, падносіў яму вады. Бацька ўсьміхаўся, пробаваў жартаваць з сынам, але гэта неяк не ўдавалася.

Праз гадзіну давалі сыгнал, і людзі зноў адпраўляліся ў мора. Зноў пачыналася тое самае нырцаваньне.

Пад вечар бацька прыходзіў дахаты і, як сноп, валіўся на пасьцель. Маці клапацілася, даглядала яго, карміла, але яму нічога ў горла ня лезла.

І так цягнулася цэлы месяц, кожны дзень, бяз ніякага перапынку.

У астатні дзень бацька прынёс маці некалькі грошай. Выгляд яго быў ужо зусім дрэнны.

Матка засумавала.

А назаўтра бацька памёр.

Яшчэ памятае Тубі, як бацька аднаго разу ўзяў яго з сабой, і раніцою да сьвету яны адны выехалі ў мора. Там бацька пакінуў Тубі ў лодцы, а сам нырнуў у мора.

Але на беразе падняліся крыкі, шум; да іх выехалі дзьве лодкі, бацьку схапілі, білі, пацягнулі кудысь. Ён вярнуўся толькі праз тры дні. І доўга пасья гэтага бацька і матка былі сумныя і хмурыя.

Тубі зразумеў толькі, што бацьку білі за тое, што ён нырнуў сам адзін у чужое мора, што гэта мора і чарапашкі належаць нейкаму пану.

Доўга пасья гэтага Тубі баяўся купацца ў чужым моры, але яго ніхто не ганяў, і ён супакоіўся.

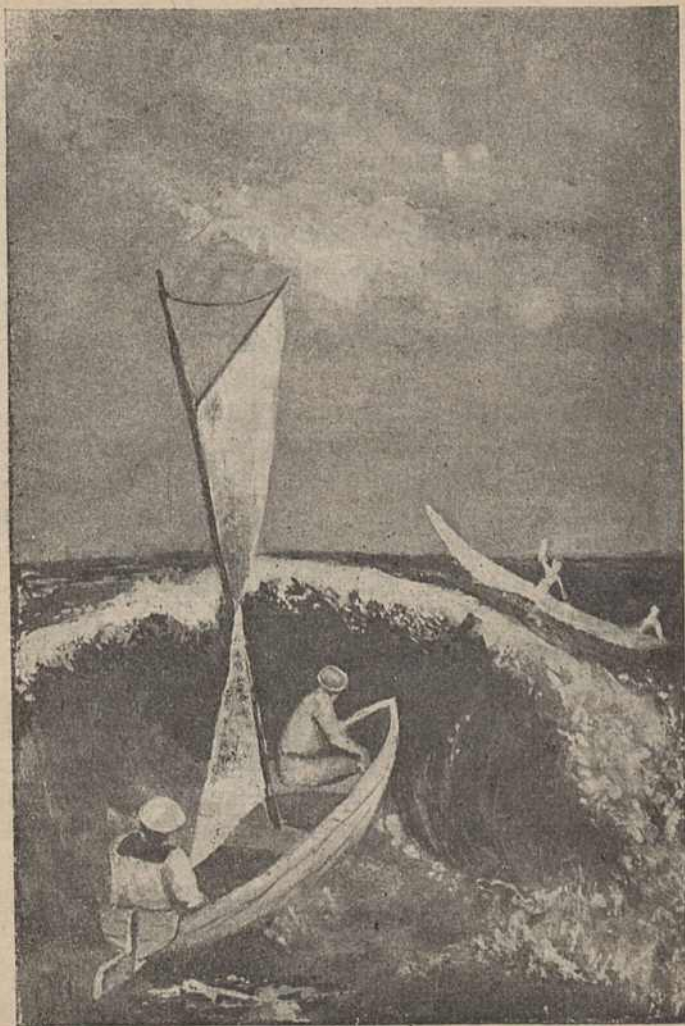
* * *

І вось аднаго разу маці сказала Тубі, што яму трэба вучыцца, што яму прыдзецца хадзіць за тры кілёметры „ў школу“. А потым маці павяла яго і пакінула ў „настаўніка“.

Гэты настаўнік, відаць, быў вельмі сярдзіты, бо заўсёды трымаў у руцэ бізун.

Вучняў набралася чалавек пятнаццаць.

Пачаліся лекцыі. Настаўнік узяў пяць белых, досыць вялікіх каменчыкаў, даў хлопцам, каб яны добра прыглядзеліся да іх,

Да іх выехалі лод ..

кінуў каменчыкі ў мора і загадаў пяці хлопчыкам, каб кожны з іх дастаў па каменчыку.

Хлопцы нырнулі, вынырнулі. Чатыры хлопчыкі прынеслі па каменчыку, а пяты не знайшоў. Тады настаўнік сьцегануў яго бізунам па голай, шчуплай сьпіне... Дайшла чарга да Тубі. Ён плаваў і нырцаваў можа лепш за ўсіх хлопчыкаў, але пры думцы, што яму можа не пашанцаваць, што тады ён таксама атрымае бізуна—пры гэтай думцы ў яго цямнала ўваччу.

Раз-два-тры! Каменьні паляцелі ў ваду, хлопцы за імі. Тубі адразу заўважыў, што тутака зусім ня глыбока і сьветла, і гэта супакоіла яго. Шырока расчыненымі вачыма стаў ён прыглядацца да дна. Зеленаваты колер вады, выгляд дна, мігаценьне сьвету—усё гэта яму было добра знаёма. Бяда толькі, што сустракаліся другія каменчыкі, сярод якіх цяжка было знайсці той, што патрэбен.

Вось ён заўважыў, кінуўся да яго, але разам з ім кінулася туды нейкае страшыдла. Тубі аж адхіснуўся, але зараз-жа сьцяміў, што гэта яго таварыш, які ўжо працягваў руку да каменчыка.

У галаве Тубі агнём бліснула думка, што калі ён упусьціць, дык атрымае бізуна.

Ён напружыўся, штурхануў таварыша і выхапіў камень у яго з-пад носа.

Вышлі на бераг, падалі настаўніку каменчыкі. Падаў і той хлопчык, але...

— Ня той! — зароў настаўнік. — Ці ты сьляпы, ці што? Ды я цябе навучу добра глядзець.

І па цёмнай сьпіне хлопчыка адбіўся спачатку белы, а потым чорны шрам.

Заліўся хлопчык сьлязьмі, а сьледам за ім і Тубі.

— Чаго-ж ты, дурань, равеш?—зьявруўся да яго настаўнік.

Але ня мог Тубі сказаць, што гэты ўдар яго таварыш атрымаў праз яго, Тубі.

* * *

Навука ішла. Шмат тыдняў, месяцаў.

Каменчыкі кідаліся ўсё глыбей і глыбей. Потым яны рабіліся ўсё меншыя. Потым сталі кідаць чарапашкі, якія так цяжка было разглядзець у вадзе.

А разам з цяжкасьцю заданьняў часьцей сыпаліся бізуны.

* * *

Скончылі „першую клясу“, перайшлі ў другую. Трэба было навучыцца як мага болей пратрымацца пад вадой.

Выехалі на лодцы ў мора. Спусьцілі якар, а да яго прывязалі кошык. Трэба было ад-

ным духам адвязаць пад вадой кошык і вынесці наверх. Вузлы спачатку былі простыя, а потым усё хітрэйшыя і хітрэйшыя.

І бізуны сталі ўсё часцейшыя і часцейшыя...

Нырнуў Тубі, пачаў адвязаць кошык. Сьпяшаецца, рукі дрыжаць, а духу ўжо не хапае. Яшчэ трымаецца сэкунду, другую; кошык вось-вось будзе адвязаны, але ўжо ў галаве памуцілася, у вушох зьвініць, ужо вада ў нос набіраецца.

„Не, не магу. Хай лепш б'е“.

І ён кідае ў той момант, калі кошык быў, можна сказаць, ужо адвязаны. Але настаўнік яго ня біў, бо... Тубі зваліўся на дно лодкі ў няпрытомнасьці, і з носа яго, як калісьці ў яго бацькі, паказалася кроў...

* * *

Вучэньне скончылася. Тубі мае дванаццаць год і можа ўжо падзарабляць. Праўда, ня столькі, як дарослыя, але яго больш ахвотна бяруць, бо навуку скончыў ён першым. Ды працуе ён на меншай глыбіні, бліжэй да берагу.

І ня толькі дзеля таго, што ён ня можа там, далей, але яшчэ і таму, што небясьпечна. Дзеля гэтага дарослыя, апрача кошыка, бяруць з сабою яшчэ вялікі нож. А хлопчыкі за іх сьпіною могуць і бяз зброі.

Прычапіў сабе Тубі кошык, узяў у рукі значны камень, каб хутчэй і лягчэй пайсьці на дно,—і нырнуў на 6 сажняў у глыбіню. (Дарослыя апускаюцца нават на 10 сажняў).

Вось ён на дне. Але няроўны пясочак тамака, а скалы чорныя, касматыя, абросшыя сьлізкай расьліннасьцю. Сьвету ўжо меней даходзіць сюды, паміж скал нейкія чорныя ямы, дзе варушыцца нешта скручанае, сьвеціцца нейкае вока.

Вось на адным толькі камені ён заўважыў чарапашкі, борзьдзенька згроб іх, паклаў у кошык і ўжо быў накіраваўся ўверх, як заўважыў, што зрабілася цёмна, нібы нешта зьверху заступіла сьвет.

Зірнуў — кіруецца да яго ўжо сапраўднае страшыдла, рыбіна мэтраў чатыры даўжыні з страшэнным ротам, пастаўленым неяк упоперак пад галавой, з вялікімі мігаючымі вачыма. У расчыненым роце відаць вялізарныя зубы. Гэта і быў той самы страшны вораг, акула, супроць якой і бралі людзі кінджалы.

Кінуўся Тубі ў адзін бок, кінуўся ў другі, паказаўся ўжо над вадой, але... Жудасны крык, хруснулі косьці, а разам і кошык... Тубі загінуў...

Людзі з усіх бакоў сьпяшаліся на падмогу. Акула досыць нязграбная і няспрытная, людзі могуць з ёй справіцца. Не пасьпела яна павярнуцца, як некалькі кінжалаў прыбілі яе.

Затрапяталася зьвяруга, нават аглушыла хвостом аднаго чалавека. Запенілася мора, але белая пена была афарбована крывёю акулы.

Не прайшло ёй дарма гэта злачынства, загінула і яна. Пацягнулі яе да берагу, разрэзалі ёй горла і бруха і там знайшлі беднага Тубі з яго кошыкам.

А ў кошыку некалькі чарапашак.

Лапы гаспадароў адразу-ж пацягнуліся да чарапашак. Разьбілі адну, раздушылі другую, а ў трэцяй знайшлі вялізны пякнюткі пэрль.

Заблішчэлі вочы ў гаспадароў, пстрыкнулі яны пальцамі:

— Во, гэта—рэч! Тысяч 50 будзе.

Стаіць, галосіць матка над кавалкамі свайго сына. Кляне свой лёс, які ўзяў ад яе мужа і сына. Хмура глядзяць голяя людзі на бязьвінную ахвяру, слаўнага, спрытнага маленькага Тубі.

Размякчэла нават і сэрца людзей у белых халатах. Ня гледзячы на тое, што Тубі працаваў толькі 7 дзён, яны заплацілі матцы за ўвесь месяц і, апрача гэтага, дадалі яшчэ 100 рупій ¹⁾).

* * *

Праз некалькі месяцаў у Лёндоне быў баль у міністра замежных спраў. Запрошаны былі такія паны, што на кожным з іх каштоў-

¹⁾ Рупія—індыяская манета каля 15 кап.

насыцый было ня менш, як на 100 тысяч. Але-ж і сярод такіх багатыроў агульную ўвагу зьвярнула на сябе жонка „нафтавага караля“, лэдзі Сьміт. Яна ўся зьзяла золатам і дьямантамі. Але больш за ўсё гэта вабіў да сябе вялізны дзіўны пэрль. У залатой аправе, тонка адшліфаваны, ён вісеў на грудзёх, бы жывы. Бляды колер, мяккае сьвятло, аксамітны выгляд, — усё гэта вабіла да сябе вочы і ня верылася, што гэта толькі камень.

— Пяцьдзесят тысяч каштуе! — шапталіся зайздросьлівыя паны.

— Нездарма людзі кажуць, што гэта скамянелыя сьлёзы.

Ня ведалі яны, што гэта не скамянелыя сьлёзы, а сьлёзы маленькага, голага, чорнага Тубі з востраву Цэйлёну ¹⁾).

¹⁾ Пэрлі ствараюцца ў асобных пэрлевых чарапашках і зьяўляюцца ў выніку хваробы, калецтва іх. Калі ў сярэдзіну трапіць якая-небудзь пясчынка, дык сьлімак (молюска) вылучае вадкасць—сьлізь, якая цьвярдзее, камянее і дае пэрль. Часта людзі наўмысьне засоўваюць туды што-небудзь такое, каб яно там муліла, і праз некаторы час таксама зьяўляецца пэрль.

Галоўнай часткай матэрыялу, з якога складаецца пэрль, зьяўляецца вапна. Да гэтага парадку таксама належыць пэрлямутр, з якога вырабляюцца ўсім вядомыя гузікі, але гэты матэрыял бярэцца з самай чарапашкі, унутраны бок якой пакрыты танюсенькім пластом гэтага пэрлямутру, а пэрль абкладзены гэтым самым матэрыялам з усіх бакоў.

Галоўным месцам здабычы пэрляў ва ўсім сьвеце лічыцца Цэйлён (ля Індыі), а потым Пэрсідзкая затока і Чырвоная мора (між Аравіяй і Афрыкай).

Цікава адзначыць, што падобныя пэрлі знаходзяцца і ў СССР на некаторых паўночных рэчках, і ў некаторых выпадках дасягаюць каштоўнасьці 100 руб. за штуку.

НЯЗВЫЧАЙНАЯ ПРЫНАДА

Маці падышла да круглага бамбукавага кошыка, аблепленанага з абодвух бакоў гноем, глянула туды і сэрца яе сьціснулася: тамака заставалася толькі жмені са дзьве рысу. Хоць яна гэта і раней ведала, але, калі прышлося яго браць, яна зноў, яшчэ з большай сілай, адчула гора.

— Рыс ужо ўвесь, — сказала яна бацьку.

Той сядзеў на скрынцы, глядзеў на гліняную падлогу, утырканую каменчыкамі, і, відаць, думаў невясёлую думу. Ён даўно ўжо чакаў гэтага моманту, даўно ўжо думаў, як дацягнуць да ўраджаю, але пакуль - што нічога ня прыдумаў. Суседняму гандляру, арабу Гаміду, ён і так ужо запазычыўся пад гэты ўраджай. Цяпер ужо нічога ня дасьць.

Але ня ў гэтым яшчэ галоўная бяда. Бяда ў тым, што і ўраджаю ніякага можа ня быць. Вось ужо месяц, як мусоны ¹⁾ ня прынеслі ані кроплі дажджу, — і ўсё гіне пад палючым

¹⁾ Мусоны — вятры, якія дзьмуць паўгода ў адным кірунку, паўгода ў другім.

індыйскім сонцам. Нават травы няма і вол ледзь падтрымліваецца лісьцем з дрэў.

Перад жыхарствам ужо лунае жудасная здань голаду, які абавязкова вядзе за сабой і чуму. А гэтыя два сябры часта ў працягу некалькіх тыдняў уносяць столькі народу, колькі ёсьць ва ўсёй іншай дзяржаве, як Бэльгія, Норвэгія і шмат іншых.

Асан вышаў на дзядзінец, падышоў пад страху, чамусьці пакратаў свой „пług“ — корч з двума канцамі, карацейшым (лямех) і даўжэйшым (аглабля), зірнуў на барану з галья, пагладзіў па шыі свайго вала. Калі дадаць да гэтага хату, абы як складзеную з каменя, з земляной стольлю, бяз даху, — дык гэта і будзе ўся гаспадарка Асана. А поле? Лепш аб ім і не казаць. Гэты камяністы кавалачак у нас і за зямлю ня лічыўся-б.

Адна надзея толькі на „сад“, які складаўся з двух мангавых дрэў ды аднаго так звананага „гарбузнага“ дрэва. На іх яшчэ было некалькі пладоў. Ды „гарод“ пад імі меў некалькі бабоў ды засохшых гуркоў. Але ўсё гэта было нібы прысуджанае на сьмерць, блядое ад пылу.

І ўся вёска была нібы засуджанай. Паўгоल्या людзі ў штанох і цюрбанох ¹⁾ ледзь рухаліся па сонцапёку ды пазіралі на неба, прагнучы дажджу.

¹⁾ Цюрбан — кавалак матэрыі, абкручаны вакол галавы.

Инв. 1953 г. б.н. 4801

— Можэ-б яшчэ раз спрабаваў ты знайсці працу на плянтацыі, — параіла жонка, вышаўшы на двор.

— Дзе там, — безнадзейна матнуў рукой Асан, але на кожны выпадак парашуў пайсці.

Тут ён заўважыў, што на самым версе мангавага дрэва сядзіць яго дзесяцігадовы сын Сідры.

— Ты чаго гэта туды ўзьлез? — крыкнуў бацька. — Астатнія плады нішчыць? Ці ты ня ведаеш, што іх трэба берагчы? Як табе ня сорамна? І тваім сёстрам, і бацьком патрэбна, а ты хочаш адзін іх зьесьці. Зараз-жа злазь!

— Не, я ня рву, я толькі так, паглядзець, — апраўдваўся сын, злазячы ўніз.

Асан накіраваўся да бавоўнавай плянтацыі містэра Гопкінса. Ісьці трэба было кілёмэтраў з восем. Усё навокал напамінала пра няшчасце, усюды пажоўкляя трава, пабялеўшыя дрэвы. Па дарозе было яшчэ некалькі вёсак, дзе таксама жылі галодныя людзі, якія таксама жадалі заробку, як і Асан. Дзе ім усім знайсці яго? Асан добра гэта разумеў, але ішоў, абы ісьці, абы супакоіць сябе, што ён нешта робіць для свайго ратунку. Вось направа ад дарогі сярод гаю ўздываецца „Вежа Маўчанья“. Асан зірнуў і ўздрыгнуўся. Колькі разоў ён хадзіў тутак, але неяк не звараचाў на яе ўвагі; цяпер-жа мільганула думка:

— Можа хутка прыдзецца трапіць туды?

І ён прыпомніў, як 15 год назад быў голад і чума, як людзі валяліся па вуліцах, дарогах, як усе хаты былі поўныя мерцьвякоў, як людзі ў белых балахонах зьбіралі іх, бы дровы, і адвазілі ў „Вежу Маўчанья“. Там іх распраналі і клалі ў рады. А ў паветры насіліся хмары варанья; яны чакалі сваёй „законнай“ здабычы, бо мерцьвякі клаліся спецыяльна для іх.

Вось і цяпер некалькі груганоў чакаюць не дачакаюцца, пакуль голад і чума дадуць ім баль.

Пачаліся і плянтацыі. Але ім нішто не пагражае: сярод поля равы з вадой, якую наганяюць сюды машыны:

— Во, каб і на вясковых палёх таксама зрабіць!—з зайздрасьцю падумаў Асан.

На плянтацыі працавала шмат шчасліўцаў за некалькі капеек у дзень.

— Куды тутака яшчэ совацца?—зноў падумаў Асан, але ўсё-ж такі пашоў далей. Ля маёнткавай брамы ён знайшоў некалькі такіх, як ён сам.

— Ну, што? і ты прышоў шукаць працы?—запыталіся яны ў яго.

— Не,—адказаў Асан,—я так сабе, па іншай справе.

— Можа сына прышоў прапанаваць? Ты, здаецца, маеш хлопчыка?—сказаў адзін мужчына.

Асан недаўменна паглядзеў на яго.

— Эх, шкада, што ня маю! — адазваўся другі:—заробак добры і лёгкі.

— Што такое вы кажаце? Не разумею,— прамовіў Асан.

— Ня чуў?—запытаўся адзін з рабочых:— вось зірні,—і ён паказаў на газэту, прылепленую да сьцяны.

— Я ня ўмею чытаць.

— Ну, дык я прачытаю, — сказаў адзін з рабочых, і прачытаў наступнае:

„Патрабуюцца здаровыя, кормныя дзеці для прынады пры паляваньні на кракадзілаў. Будуць зьвернуты ў цэласьці“¹⁾).

Спачатку Асан усёроўна ня мог уцяміць, у чым тут справа. А калі яму растлумачылі, дык ён проста плюнуў ды пашоў назад. Але пакуль ён ішоў дадому, ён пачаў разважаць аб гэтым і мала-па-малу справа пачала здавацца яму не такой ужо бяссэнснай, як на першы погляд.

Па-першае, кожны паляўнічы і сам заўсёды рызыкуе сваім жыцьцём, аднак-жа ўсе, у тым ліку і сам Асан, не адмовіліся-б, калі-б здарыўся добры выпадак. Значыцца, яго сын будзе рызыкаваць ня болей за кожнага паляўнічага. А калі прыняць над увагу, што ангелец будзе добра ўзброены, і, апрача

1) Факт сапраўдны. Абвяшчэньне ўзята слова ў слова.

гэтага, вядома, што ангельцы наогул добра страляюць, дык тады рызыка зусім ужо становіцца нязначнай.

Але-ж затое за адзін ці два дні можна зарабіць столькі, колькі не заробіш за месяц.

Хоць ён і ня ведае, колькі іменна можна атрымаць, але можна меркаваць, што за такую нязвычайную справу і заплочаць нязвычайна. Тады ўжо можна будзе спадзявацца перачакаць голад. А калі не скарыстаць гэты выпадак, дык тады ўсёроўна загіне сын, дый яны разам.

Дадому ён ужо прышоў перакананы, што рызыкнуць варта. Ён ведаў, што цяжэй за ўсё будзе пераканаць маці. Каб ухіліцца гэтага няпрыемнага абавязку, ён парашуў зусім ёй нічога не казаць. Ён пойдзе з сынам на некалькі дзён, а потым прыдзе з ім і з грашыма.

* * *

У пышным праходным пакоі сядзеў містэр Гопкінс і яго прыцель сэр Джон Блэнсдорф.

— Як вам здаецца, ці знойдзецца хто?— казаў Блэнсдорф.

— Знойдзецца!—упэўнена адказаў гаспадар.—Гэтага дабра колькі хочаш. Ды й ня раз гэтак ужо практыкавалася.

— Вось буду дзякаваць табе за парад!—горача сказаў Блэнсдорф.—А то была-б вельмі

няпрыемная гісторыя: прыехаць з такога далёку і нават ня бачыць кракадзіла. Усёроўна, што быць у Рыме і ня бачыць папы.

— Праўда, кракадзілаў цяпер стала значна меней,— тлумачыў Гопкінс:—але ўсё-ж такі досыць. Толькі яны вельмі асьцярожныя зрабіліся. Нават на цялё ці авечку ня ідуць. Толькі супроць дзіцячыны ўстрымацца ня могуць.

— Уяві толькі сабе,— з захапленьнем казаў Блэнсдорф,— якія вострыя пачуцьці можна перажыць, калі ведаеш, што ад цвёрдасьці тваёй рукі і вернасьці вока залежыць жыцьцё чалавека.

— Ну, якога там чалавека,— усьміхнуўся Гопкінс.

— Але ўсё-ж такі сачыць, як набліжаецца, як пагражае праглынуць,— і вось раптам ты зьяўляешся збаўцам. Ня кожнаму гэта здараецца. Шмат хто пазайздросьціць мне, калі вярнуся ў Лёндон.

— Так, паляваньне цікавае,— роўнадушна згадзіўся Гопкінс.

Увайшоў слуга і данёс, што прывялі некалькі дзяцей.

— Нават некалькі?— абрадваўся госьць.

Дзяцей было 8 чалавек. Кожны бацька жадаў, каб яго дзіця абралі, і скоса пазіраў на конкурэнтаў...

„Шчасьліўцам“ зьявіўся Сідры...

Сядзеў ён на белай пасьцілцы, ля яго былі розныя смачныя рэчы.

Па-над джунглямі¹⁾ стаяла ноч. Магутны Ганг імчаў свае чорныя хвалі.

На пакатым беразе пад купай бамбуку сядзеў Сідры. Абсталявалі яго па-царску: сядзеў ён на белай пасьцілцы, ля яго былі розныя смачныя рэчы, такія, якіх ён ня толькі ніколі ня еў, але і ня бачыў: і шакаляда, і пірожнае, і пернікі, і розныя цукеркі, нават цацкі.

Толькі, каб ён ня ўцёк зарана, яго прывязалі да дрэва.

Яго абавязкам было ня спаць і варушыцца. Дзеля гэтага яго ўдзень здрава накармілі і прымусілі выспацца.

За некалькі крокаў разьмясьціліся Блэндорф і яго слуга, а побач Асан.

Пацягнуліся хвіліны. Ноч паглыблялася. Далёка ззаду пачуліся галасы зьвяроў. Паступова ўздымаўся месяц.

Час-ад-часу Асан моцна шаптаў:

— Сідры, ня сьпі! Сідры, варушыся! Пабразгай. Скажы што-небудзь. Ня бойся, мы тутака і г. д.

Гадзіны са тры хлопчык добра трымаўся, але потым пачаў дзюбаць носам.

Месяц зусім асьвятліў раку. Вось пасярэдзіне сярод срабрыстых струменяў нешта плюхнулася і зачарнелася.

¹⁾ Зарасьнік, пушча ў Індыі.

— Няхай варушыцца! Няхай варушыцца!
Ён, паганы, здаецца, сьпіць,—нецярпліва за-
шаптаў Блэнсдорф.

— Сідры, ня сьпі! Варушыся!—забурчаў
бацька.

Але Блэнсдорф цяпер ужо вызьверыўся
на Асана:

— Цішэй! Спалохаеш кракадзіла!

Тады бацька пачаў кідаць у сына зямлёй,
трэскамі. Хлопчык схамянуўся, заварушыўся,
пачаў азірацца.

Кракадзіл, відаць, ужо заўважыў яго і
зсьцярожна пачаў набліжацца да берагу. Праз
некалькі хвілін ён зрабіўся сьмялей: мусіць,
заўважыў, што гэта не паляўнічы, а дзіцянё.
Вось ужо галава зьявілася ля самага берагу.

Хлопчык убачыў страшыдла, закрычаў і кі-
нуўся бегчы, але вяроўка затрымала яго,
і ён паваліўся на зямлю. Асьцярожны кра-
кадзіл, пачуўшы шум і крык, адхіснуўся быў
назад, але, убачыўшы, што тутака толькі
б'ецца бездапаможнае дзіця,—зноў пасунуўся
наперад.

Настаў самы жудасны момант. Няшчасны
хлопчык ірваўся, дрыгаў нагой і крычаў
так, што нават сэрца Блэнсдорфа пахаладзела
і рукі затрасьліся. А кракадзіл падпаўзаў...
Бацька застагнаў: „хутчэй, хутчэй“.

Вось ужо дзьве стрэльбы добра нацэліліся...

Але раптам побач раздаўся нейкі рык. Паляўнічыя мімаволі азірнуліся, а тымчасам кракадзіл ухапіў хлопчыка за нагу і пацягнуў у ваду...

Тады толькі раздаліся два стрэлы, зноў два. Кракадзіл задрыгаў целам і зрабіўся нярухома... з нагою хлопчыка ў роце...

Добрыя паны выратавалі Сідры. Ён застаўся жывы, толькі страціў нагу. Але-ж затое за гэтую нагу сям'я кармілася некалькі месяцаў.

А потым... потым зноў зажылі таксама, як раней.

У ЦЯСЬНІНЕ

І. Суд мандарына

З паўночнага берагу Ян-Цзы¹⁾ цячэ невялічкая рачулка, настолькі малая, што ў сухую пару кожны хлопчык праз яе пераскочыць. Але-ж затое пасля дажджу яна павялічваецца ў некалькі разоў, раптоўна ўздымаецца, раве і нясецца так, што зносіць усё на сваёй дарозе.

У працягу гадоў яна працерабіла сабе ў лёсе¹⁾ рэчышча, мэтраў 150 глыбіні, і стварыла цясьніну са стромкімі, як муры, берагамі. Цясьніна вілася, нібы зьмяя, то пашыраючыся ў досыць шырокую даліну, то сьціскаючыся ў шчыліну. А з бакоў падыходзілі новыя цясьніны, створаныя меншымі раўчакамі. Усё гэта складала цэлую сетку калідораў, блытаных, цёмных, нябачных зверху. Толькі ў некаторых мясцох можна было

¹⁾ Галоўная рака Кітаю, каля 6.000 кілёметраў даўжыні. Поўная назва яе—Ян-Цзы-Цзян, што азначае „Блакiтная“.

²⁾ Лёс—вельмі мяккая, тонкая глеба жаўтаватага колеру.

знайсці прыступачкі, каб выбірацца наверх, а рэшта была зусім адрэзана ад усяго сьвету.

Ды ці патрэбны каму гэтыя равы? Народ жыве там, наверху. Там цягнуцца баваўняныя і чайныя плятанцы, відаць шэрагі тутавых дрэў¹⁾, раскіданы жоўтыя гліняныя пасёлкі, нават сустракаюцца асобныя, добрыя, драўляныя будынкі, нібы фальваркі. На палёх працуе шмат народу.

Але-ж і ў цясьніне таксама відаць сьляды чалавека. Перш за ўсё ўздоўж рачулки ідзе шлях і, відаць, нямала народу праходзіць па ім. Потым, дзе-ні-дзе растуць пладовыя дрэвы—пэрсікавыя, абрыкосавыя. Вунь і гаспадарчая жывёла ходзіць: парасяты, куры, качкі, дзьве авечкі і нават адно цялё. Вось нясецца чарада голых, жоўтых дзяцей. А вунь і селянін апрацоўвае сваё „поле“: на прыступачцы ў два крокі шырынёю і чатыры даўжынёю ён даглядае свой гарох і боб.

А там далей капошацца і іншыя жыхары. Усе яны ў кофтах і штанох, завязаных унізе. На нагах саламяныя лапці, а на галаве—хусткі, вакол якіх абкручаны косы. Тутака і мужчыны, і жанчыны, і новаму чалавеку не разабрацца, хто тут які.

Два чалавекі малоцяць нешта кіямі. Рэха нясецца ў цясьніну і варочаецца назад. Та-

¹⁾ Лісьцем гэтых дрэў кормяцца чарвякі (вусені), што даюць шоўк.

нюсенькі лёэсавы пыл уецца, бы дым. Прыгледзеўшыся, можна заўважыць, што малоцяць забітую сьвіньню. Кажуць, што сьвініна ад гэтага робіцца далікатнай і смачнай. Побач баба мае бялізну. Адным словам, перад намі малюнак штодзеннага вясковага жыцця. Толькі вёскі ніякай ня відаць.

На некалькі мэтраў ад зямлі ў сьцяне чарнеюцца дзіркі, нібы гнёзды груноў (земляныя ластаўкі). Вось з адной такой дзіркі выкацілася дзіцянё, вось у другую дзірку ўлез чалавек, вось у трэцюю пабеглі парасяты. Відаць ужо, што туды вядуць вузенькія сходні, высечаныя ў сьцяне. Значыцца, гэта і ёсьць вёска, адна з тых вёсак, у якіх жыве не адзін мільён кітайскага народу.

Раптам пачуўся крык—Мань-Чжу! Мань-Чжу! ¹⁾

Паднялася мітусяніна, усе кінуліся заганяць жывёлу ў свае хаты-норы. Абодвы кітайцы борзьдзенька павалаклі забітую сьвіньню. Але ўцягнуць яе па вузенькіх сходнях было вельмі марудна. З завароту паказалася чалавек дваццаць салдат і дзiesiąткі са тры мулаў з клункамі.

Яны адразу заўважылі, што там валакуць добрую рэч, і крыкнулі: „стой!“

¹⁾ Манчжуры або мукдэнцы (ад галоўнага гораду Мукдэну),—паўночны народ Кітаю, які вёў вайну супроць рэвалюцыйнага паўднёвага Кітаю.

Кітайцы ня спыніліся.

— Стойце, чэрці!—зноў крыкнулі салдаты, і па цясьніне пракаціўся грукат стрэлу. Куля ўдарылася ў сьцяну над галовамі кітайцаў; пасыпалася зямля. Небаракі пакінулі сьвіньню і схаваліся ў сваёй нары, а сьвіньня пакацілася ўніз... Мігам апусьцела цясьніна. Салдаты з вясёлым сьмехам аўладалі здабычай.

— Давайце палуднаваць! Есьці хочацца!—пачуліся галасы.

Зараз-жа спыніліся, паставілі ў гурт сваіх мулаў, паклалі сьвіньню на беразе крыніцы. Але тут паўстала пытаньне, дзе дастаць дрэва для вогнішча? Пачалі радзіцца, азірацца.

— Зараз будзе!—крыкнуў адзін з салдат і пабег да бліжэйшай „хаты“. Спалохаліся людзі, запішчэлі ў сваіх норах...

Праз хвіліну ўніз паляцелі нейкія дзьверы, кавалкі ўбогай мэблі. А праз паўгадзіны войска ўжо ласавалася смачнай сьвяжынкай.

Гаспадары-ж баязьліва выглядалі з сваіх дзірак і глыталі сьліну.

Абед ужо канчаўся, калі ў цясьніне пачуліся нейкія мэлёдычныя гукі, усё бліжэй, бліжэй.

Вось ужо можна пазнаць, што гэта зьвіняць званкі. Яшчэ хвіліна—і зьявілася нейкая процэсія. Наперадзе ішоў чалавек у вялічэзным капялюшы і з кіем у руцэ. За ім

чатыры чалавекі неслі паланкін¹⁾, нібы будку, з сіняй шаўковай павецьцю і жоўтымі фіранкамі, на якіх былі намалёваны драконы²⁾.

У паланкіне, раскінуўшыся, сядзеў мандарын³⁾ у шырокім, сінім шаўковым халаце. Круглы, голы твар, увесь у зморшчках, нагадваў старую бабу, ня гледзячы нават на вузенькую сіваю казьліную бародку. На галаве была маленькая аксамітная шапачка, з-пад якой спускалася каса.

Па бакох ішла ўзброеная ахова, а ззаду некалькі мулаў з багажом і слугі. Убачыўшы гэту процэсію, салдаты паўскаквалі на ногі, пачалі адпихваць у бок сваіх мулаў, каб даць дарогу важнаму пану. У гэты момант выбег з нары кітаец з жонкай і двума дзецьмі,—і ўсе яны моўчкі паваліліся на дарогу перад мандарынам. Паланкін спыніўся.

— Што патрэбна гэтым людзям?—вяла запытаўся мандарын.

— Вялікі пан!—пачаў кітаец, стоячы на каленах,—абарані няшчаснага беднага чалавека. Гэтыя салдаты забралі маю апошнюю спажыву—сьвіньню. Цяперака сям'я мая павінна будзе памерці з голаду. Вялікі пан!

1) Насілкі.

2) Крылатыя зьмеі—галоўны кітайскі знак.

3) Кітайскі саноўнік, начальнік.

Хай бароніць цябе неба! Ня дай загінуць
бязьвінным людзям.

Салдаты зірнулі адзін на аднаго і сьціс-
нулі кулакі. Здавалася, што вось-вось яны
кінуцца на кітайца. Тымчасам павылазілі
другія кітайцы і паступова згрудзіліся на
дарозе.

Мандарын зірнуў на салдат.

— Вы гэта зрабілі?—запытаўся ён.

Тыя маўчалі.

— Нядобра вы робіце!—з дакорам сказаў
мандарын;—сорамна харобраму войску крыў-
дзіць мірных людзей. Перад вамі стаіць
больш важная задача: замірэньне ўсяго Кі-
таю, якому пагражаюць рэволюцыянэры.
А вы, дзеці мае,—зьвярнуўся ён да на-
роду,—пацярпеце крыху. Я шчыра спачуваю
вам, але хто з нас цяпер ня церпіць? Вы-ж
ведаеце, што паўсталі паўднёвыя бандыты,
што яны пагражаюць разбурыць усю нашу
бацькаўшчыну. Гэтыя салдаты бароняць і
вас і за вас аддаюць сваё жыцьцё. Яны цер-
пяць, пацярпеце і вы. Памятайце, што казалі
нашыя старадаўныя мудрацы: лепш страціць
пяць пальцаў на руцэ, чымся цярплівасьць і
спакой духу. Калі адзін раз вы накармілі
салдат, дык затое набылі спакой душы.

— О, вялікі пан, хай неба прадоўжыць
твае дні!—застагнаў кітаец:—гэта-ж не адзін
раз. Яны заўсёды рабуюць нас, ці трэба, ці

У паланкіне сядзеў мандарын.

ня трэба. А мы-ж нічога ня маем, нават ка-
валачка зямлі.

— А тых, што наверх, тых, якія бага-
цей, яны не чапаюць!—крыкнуў нехта з
натоўпу.

— Дзеці мае!—сказаў мандарын ужо су-
ровым голасам:—мудрэйшыя з мудрых па-
стаўлены, каб кіраваць нябеснай краінай. Ня
вам, дзеці мае, судзіць аб тым, што робіцца
наогул.

— Але-ж мы гэта адчуваем на сваіх кар-
ках!—зноў крыкнуў нехта.

Тады падышоў да мандарына старэйшы з
салдат і сказаў:

— Дазвольце звярнуць вашу ўвагу, вя-
лікі пан. Гэтыя разбойнікі ўжо сапсаваны.
Яны ўсе імкнуцца да рэволюцыянэраў і
толькі чакаюць моманту, каб далучыцца да іх.

— Я ўжо бачу гэта,—хмура сказаў ман-
дарын.—Дык вось, людзі, што я вам скажу:
я бачу што з вамі ўжо нельга гаварыць па-
добраму. Мудрасьць дзядоў нашых пакінула
вас. Відаць, новыя, шкадлівыя думкі, што
прышлі з Захаду, дасягнулі і да вас. У такім
разе і мы з вамі будзем гаварыць так, як
гаворым са здраднікамі, што адракліся ад
слаўнай гісторыі кітайскага народу.

Кітаец з сям'ёй усё яшчэ поўзаў у пыле.

— О, міласэрны пан!—плакаўся ён,—вы-
бачай цёмнаму чалавеку. Ня ведаю я ніякіх

гісторый. Ведаю толькі, што мяне скрыўдзілі. А спадзяваўся толькі на цябе...

Але сярод усіх іншых людзей чуўся незадаволены гоман, і сярод гэтага гоману пачуўся зычны голас.

— Уставай, Чын-Фу! Усёроўна нічога ня будзе. Не ад іх мы дачакаемся справядлівасьці!

— Што я чую, о, неба?!—закрычаў мандарын:—25 бамбукоў яму!

Не пасьпелі мандарынавы слугі нават паварушыцца, як салдаты-добраахвотнікі ўжо схапілі аднаго дзяцюка, гадоў 19, і павалілі на зямлю, і на вачох мудрага мандарына адлічылі 25 добрых удараў па пятах.

Увесь народ мігам зьнік. Застаўся адзін Шы-Ку-Ан, сын Шы-Ку-Цзяна. Сьцяўшы зубы, ён вытрымаў 25 бамбукоў, і ніводнага гуку ня вырвалася з яго грудзей.

А падарожнікі паехалі далей.

II. Кітайская помста

Бай-Цзу быў самы багаты памешчык ва ўсёй ваколіцы. Ён меў цэлых 3 дзесяціны зямлі. А калі прыняць пад увагу, што ўся зямля была засаджана выключна чайнымі кустамі, тады выйдзе ўжо значнае прадпрыемства. Але і гэта ня ўсё: ён меў яшчэ і сваю ўласную чайную фабрыку. Праўда,

фабрыка гэта была ні больш, ні менш, як звычайная пуня, але і гэта ня кожны гаспадар мог мець.

Роўнымі шэрагамі цягнуліся чайныя кусты, вышынёю ў 1—1^{1/2} мэтры, падрэзаныя, падчышчаныя, падвязаныя. Аніводнай непатрэбнай зёлкі не расло пад імі: усё было начыста выпалана.

Надыходзіў час першага збору чайнага лісьця. Гэты збор дае найлепшы гатунак; далейшыя 2—3 зборы даюць усё горшую і горшую гарбату. І галоўнай думкай Бай-Цзы была: каб толькі не перашкодзіў дождж. Нават уначы ўставаў ён, выходзіў на двор і трывожна пазіраў на неба: ці не пагражаюць хмары.

У гэты дзень цясьніна апусьцела. Усе жыхары, ад малога да вялікага, працавалі на плянтацыі Бай-Цзы. Толькі Шы-Ку-Ан павінен быў ляжаць дома, бо яму балелі пяты. Але Бай-Цзы быў нават рады гэтаму, бо ня любіў таго Шы-Ку-Ана, які заўсёды псаваў музыку ды баламуціў народ. Праз яго і стары Шы-Ку-Цзян, бацька Шы-Ку-Ана, цярэў; Бай-Цзы заўсёды чапляўся за яго і стараўся шкодзіць. Сотні людзей з бамбукавымі кошыкамі рассыпаліся на плянтацыі. Пасьля сябе яны пакідалі голае гальлё, а лісьцё нясупыннай чарадой лілося на „фабрыку“ і сыпалася ў кучу, а там ужо чакалі

„машыны“: дзесятак здаровых „кулі“ (кітайскія рабочыя), брудных, голых. Яны пачалі таптаць лісьцё (як у нас часам месяц гліну). Марудная і цяжкая праца! Доўга прышлося паскакаць, пакуль лісьцё пусьціла сок. Пот з гразёй струменямі льецца па целе і зьмешваецца з лісьцём. Часам хто харкане, ці смаркане... А тут яшчэ лезуць куры, качкі, сьвіньні. З мокрымі нагамі выскачыць кулі, адгоніць іх, а потым з наліпшым да ног „дабром“ назад...

Сок грызе ногі, разьядае бруд, болькі, струпы...

Нялёгая справа зрабіць для нас гарбату!..

Замешанае лісьцё пакідаюць на некалькі дзён у цёмным месцы, каб яно „падышло“. Тады яно набывае той прыёмны пах, які нам так падабаецца. А потым трэба яго высушыць на сонцы.

Гэты момант самы небясьпечны. Калі пойдзе дождж—гаспадар прапаў.

Большасьць рабочых, галоўным чынам, жанчыны і дзеці, пасля збору лісьця разышліся па хатах. Засталося столькі, колькі было патрэбна для далейшай працы.

Вынеслі лісьцё на сонца, сушаць, варушаць яго, Бай-Цзы дрыжыць і ўвесь час глядзіць на неба. І вось паказаліся хмаркі. Трэба ратаваць ад іх. Тады Бай-Цзы прыносіць поўны кошык фэйервэркаў, траску-

чых ракет. Раздае кулі па нізцы. Запальваюць. Пачынаецца траскатня. Людзі махаюць рукамі, крычаць:

— О, сонца, не хавай аднас твару свайго! І ты, дух, што кіруеш хмарамі, пачакай, адыйдзі, пашкадуй нас!

Хмаркі пакруціліся і прайшлі міма. Дапамагло!

Далей трэба яшчэ раз скакаць па сухім лісьці, потым прасеяць, вывеяць і, нарэшце, падзяліць на гатункі. Але фабрыка Бай-Цзы гэтай працы ня робіць. Даканчвае апрацоўку другая фабрыка, якая знаходзіцца на кілёмэтраў 30 адсюль, і туды Бай-Цзы накіроўвае свой тавар.

Найтанейшы спосаб для гэтага—людзкая сіла. За 30 капеек на нашы грошы, на сваіх харчох, кулі запрэ на сваім карку 3-пудовы клунак за 30 кілёмэтраў ды яшчэ падзякуе.

Назаўтра 20 чалавек адправіліся ў дарогу і ў тым ліку стары Шы-Ку-Цзян. А сын яго зноў павінен быў застацца дома.

Праз 2 дні вярнуліся 19 чалавек. Шы-Ку-Цзяна з імі ня было.

— Цяжкая была дарога,—расказвалі таварышы;—перад намі прайшоў дожджык, дарога зрабілася ліпучая, сьлізкая. Увесь час мы коўзаліся, падалі, змарыліся да сьмерці Асабліва цяжка было старому Шы-Ку-Цзяну. І вось у адным месцы, на беразе ракі, ён паляцеў уніз. Клунак выцяўся аб камень, рас-

сыпаўся,—і ўсё паплыло, Бай-Цзы вылез з паланкіну і кінуўся на старога з кулакамі. Потым пацягнуў яго ў суд. Мусіць, прысудзяць пакрыць усю страту, а гэта складае страшэнную суму.

Прыціхла цясьніна, слухаючы гэта апавяданьне. Здавалася, што нават лёсавыя стэпы спачуваюць няшчаснаму кулі...

А яшчэ праз дзень зьявіліся два чыноўнікі разам з Шы-Ку-Цзянам. Яны апісалі і забралі ўсю маемасьць: дзьве качкі, тры курыцы, чацьвёра куранят, сьвіньню і трое парасят, чыгун, сякеру і новую кофту. Больш нічога каштоўнага ня было.

— А рэшта доўгу,—абвясьцілі чыноўнікі,— застаецца за Шы-Ку-Цзянам і яго сям'ёй. Ён можа плаціць часткамі альбо адпрацоўваць. А калі не, дык яго будуць кожны тыдзень біць перад людзьмі, пакуль хто-небудзь не пашкадуе яго і не заплоціць.

Усе ўжо паснулі. Нават сын Шы-Ку-Цзяна зваліўся і захроп, а стары ўсё думаў і думаў... Што яму цяперака застаецца рабіць? Ён-жа цяпер раб на ўсё жыцьцё. Раб гэтага праклятага Бай-Цзы. На яго ён павінен працаваць увесь свой век. Ці-ж можна гэта вытрымаць?

Не! Ён павінен адпомсьціць. Усёроўна яму цяперака ня жыцьцё на сьвеце. Хай-жа і Бай-Цзы ведае!

Асьцярожна ўстаў Шы-Ку-Цзян, захапіў нож, спусьціўся ўніз, потым узлез наверх. Неба было яснае, ціхае, але недзе нешта грукала, нібы граматы. Вось і плянтацыя Бай-Цзы, вось і хата яго. Нават акно расчынена.

Стары добра ведаў тут кожны крок. Ён абмінуў і сабак, і вартаўнікоў. Успоўз на ганак, сеў на парозе, распрануў кофту і... спароў сабе нажом живот...¹⁾

III. Чырвоныя пікі

Калі раніцою Бай-Цзы адчыніў дзьверы, ды напароўся на Шы-Ку-Цзяна, то пачаў лаяцца:

— Ты чаго гэта сюды забраўся? Чаго табе тут трэба? Я цябе ня клікаў! Пашоў прэч, сабака!

А калі выявілася, што Шы-Ку-Цзян мёртвы, дык Бай-Цзы яшчэ болей раззлаваўся:

— Ах, паганы! Вось што надумаў! Гэта, каб не плаціць доўгу! Усяго ад іх чакаць можна!

Прышоў мясцовы прадстаўнік улады, зьявіліся сьведкі. Усё-ж такі для Бай-Цзы справа была няпрыемная: адчувалася, што ён меў да гэтага дачыненьне. Але з формальнага боку

¹⁾ Такая „помста“ ў Кітаі—звычайнае зьявішча.

справа была простая. Запісалі, што Шы-Ку-Цзян зрабіў самагубства,—і на тым справа скончылася.

Аднак заставаўся яшчэ адзін клопат для Бай-Цзы. Куды дзець гэтага мерцьвяка? Хто павінен клапаціцца, каб пахаваць яго?

— І навошта мне ўсё гэта здалася?—злаваў Бай-Цзы,—вось ня было клопату!

Тымчасам у цясьніне жыцьцё ішло сваім парадкам. Людзі поркаліся ля сваіх нораў і нічога ня ведалі. Толькі Шы-Ку-Ан з маткаю трывожыліся, што бацька так рана і няпрыметна зьнік, але ім нічога не заставалася, як толькі чакаць.

І вось неспадзявана наверху зашуршэла, потым у паветры мільганула нешта цёмнае і, нарэшце, сярод людзей грукнулася цела Шы-Ку-Цзяна. Разам з гэтым зверху данёсься голас:

— Хавайце сабе свайго сябра!

Кінуліся да яго жонка і сын, атачылі людзі. Угледзеўшы рану, адразу здагадаліся, у чым справа, бо падобная сьмерць у Кітаі ня дзіва.

Дзяды паківалі галовамі, уздыхнулі і сказалі:

— Бядак Шы-Ку-Цзян. Адышоў на той сьвет. Але-ж затое загінуў слаўнаю сьмерцю. Прынамсі адпомсьціўся гэтаму праклятаму Бай-Цзы.

Але моладзь разважала іначай:

— Ну, не! Лепш ужо было спачатку выпусціць кішкі гэтаму Бай-Цзы, а потым, калі ўжо трэба,—сабе.

А Шы-Ку-Ан стаяў на каленах перад бацькам і думаў:

— Я зраблю іначай...

* * *

З кожным днём рух па дарозе ўзмацняўся. Усё болей войска ішло з поўдня на поўнач. І ўсё болей рабавалі і рабавалі яны сялян. Ужо ніводнай жывёліны немагчыма было трымаць. Прышлося рэшту яе загнаць далей у адну з глухіх бакавых цясьнін, схаваць там і апошнюю маемасьць, пакуль скончыцца гэтая навала.

А канец нейкі набліжаўся. Казалі, што мукдэнцы разьбіты і адыходзяць дадому, а з поўдня набліжаецца рэволюцыйнае войска гоміндану¹⁾, што кіруе ім рэволюцыйны генэрал Чан-Кай-Шы.

У гэты час невядома адкуль зьявіўся „вандроўны тэатр“. Складаўся гэты тэатр з аднаго чалавека, скрыначкі і дзесяткаў двух цвыркуноў, тых самых звычайных цвыркуноў, што цвыркаюць у нас запеччу. Вось

¹⁾ Нацыянальна-рэволюцыйная партыя Кітаю. Тады (1926 г.) Гоміндан і Чан-Кай-Шы лічыліся рэволюцыянерамі.

гэтыя цвыркуны і былі акторы: яны біліся між сабою лепш за нашых барцоў у цырках.

Хоць не такі быў час, каб цешыцца цвыркунамі, але гледачоў не бракавала. Кітайца хлебам не кармі, але толькі пакажы бойку цвыркуноў. А тутака якраз і чалавек трапіўся добры: нават грошы ня браў за глядзеньне.

Апрача таго, ён быў чалавек бывалы і дасканала ведаў усё, што робіцца на сьвеце, асабліва ў сучасны момант. Ён казаў, што мукдэнцы—ворагі народу, што яны прадаліся „ін-чуй-цза“ („заморскім чарцям“, эўропэйцам), што толькі кантонскае войска стаіць за народ, што ўсе павінны дапамагаць яму, асабліва цяпер, калі мукдэнцы ўцякаюць. А самае галоўнае—тады абрэжуць багатых і падзеляць зямлю паміж беднякамі.

Няма чаго казаць, як слухала ўся гэтая галота такую гаворку, асабліва наконт зямлі.

— Эх, каб атрымаць зямлі крокаў на 30!—марыў гаспадар, які меў 2 крокі зямлі.

На другі дзень прышлы чалавек зьнік, а разам з ім Шы-Ку-Ан і яшчэ восем хлапцоў.

* * *

Стаяла ноч. Цёплая, ціхая і цёмная. Ваколіцы спалі. Спалі і цясьніны, запоўненыя белым туманам. Нідзе ніводнай душы. Зрэдку забрэша сабака.

Але, калі ўважліва прыслухацца, дык можна заўважыць некаторыя гукі, якія сьведчаць, што не такі ўжо спакой навокал, як здаецца. Перш за ўсё з поўдня даносіцца нейкі грукат, нібы гром, нібы гарматная страляніна. А вось у некалькіх мясцох па дарозе як у цясьніне, таксама і наверху пачуўся тупат, бразганьне: відаць, ідзе войска..:

А ля адной далёкай і глухой бакавой цясьніны ўвесь час мільгаюць ціхія цені. Бяшумна выныраюць яны з усіх бакоў, нібы з-пад зямлі, і зноў правальваюцца ў зямлю.

Падышлі сюды і Шы-Ку-Ан са сваімі таварышамі, на чале з „цвыркуншчыкам“. Заразжа перад імі вырасла постаць з пікай у руцэ.

— Хто ідзе?

— Сун і народ,—адказаў цвыркуншчык, і чалавек з пікай зноў зьнік.

Яны спусьціліся ўніз. Там у яры, закрытым з усіх бакоў, сабралася ўжо шмат народу. Увесь іх выгляд сьведчыў, што гэта ўсё такі самы падземны народ, як і Шы-Ку-Ан з сябрамі. Толькі ўсе былі ўзброеныя чым папала: большасьць мела доўгія бамбукавыя пікі, але сустракаліся і стрэльбы, і рэвольвэры.

У адным куту, схаваны пад выступам, гарэў агонь. Вакол яго сядзела некалькі чалавек, відаць, начальнікаў, і аб чымсьці радзіліся. Сюды праціснуўся і наш цвыркуншчык.

— Ну, як?—звярнуліся да яго.

— Усё добра. Прывеў яшчэ 9 чалавек з цясьніны Кой-Фу. Рэшта насельніцтва таксама гатова дзейнічаць.

Праз некаторы час пачалася агульная нарада. З прамовай выступіў „цвыркуншык“. Чалавек 400 народу згуртавалася навакол і падрыхтавалася слухаць.

— Таварышы!—пачаў прамоўца.—Прышоў час, калі нашы „Чырвоныя пікі“ могуць нанесці рашучы ўдар ворагу. Я толькі-што прышоў адтуль. Паўночныя бандыты разбіты, яны ўцякаюць ад рэволюцыйнага войска. Праз дзень-два прыдуць нашыя вызваліцелі. Трэба дапамагчы ім, ударыць у тыл адыходзячаму войску. Ці гатовы вы на гэта?

— Гатовы! Даўно чакаем гэтага часу!—загукалі навакол.

Далей прамоўца высветліў становішча падрабязна. Потым абмеркавалі плян, вызначылі, калі, што і як рабіць. Кожны атрымаў заданьне, умовіліся, як трымаць сувязь і г. д.

Праз гадзіны тры сход растаў і зьнік, нібы яго зусім ня было. А навакол, як і раней, панавала ціхая, цёплая, цёмная ноч.

На ўсходзе ўжо засьвятлелася, калі Шы-Ку-Ан са сваімі таварышамі падыходзіў да дому. З імі было яшчэ 16 чалавек чужых таварышоў. На ўвесь атрад было дадзена

2 рэвольвэры і адна вінтоўка. Рэшта мела толькі бамбукавыя кіі—пікі.

Па дарозе ім трапіўся невялікі вайсковы абоз. Добра было-б у цемры напасьці на яго! Але нельга было: самавольным учынкам можна было сапсаваць увесь плян. Прышлося схавацца ад яго.

Але ля дому яны пачулі знаёмы звон і ўбачылі, што насустрэч нясецца той самы мандарын у сваім паланкіне. Людзі, што неслі яго, змарыліся, саплі, як коні, але мандарын усё пакрыкваў, каб хутчэй беглі. Слугі з муламі і ахова ледзь пасьпявалі за ім.

Убачыўшы мандарына, Шы-Ку-Ан аж затросься ад злосьці.

— Таварышы!—зьявруўся ён да сваіх,— няўжо-ж мы ўпусьцім гэтага сабаку? Аховы толькі 8 чалавек, а нас—25.

— Нельга: мы папсуем усю справу,— казалі чужыя таварышы, але свае маўчалі і нібы згаджаліся. Але не пасьпелі яны вырашыць справу, як Шы-Ку-Ан кінуўся наперад, выхапіў рэвольвэр, стрэльнуў і крыкнуў: „Стой“!

Яго таварышом ужо нельга было разважаць. Калі яны ня кінуцца на дапамогу, дык самі загінуць. Не пасьпелі салдаты апамятацца, як пяцёра з іх былі схоплены і не маглі пусьціць у ход сваю зброю. Насільшчыкі кінулі на зямлю свайго мандарына і

разам з другімі слугамі пабеглі назад. Але ім насустрач ужо высыпаў народ з сваіх нораў.

— Трымайце іх!—крыкнуў Шы-Ку-Ан.

Апошнія тры салдаты пачалі страляць, але супроць іх ужо было чалавек 20, з якіх ужо 6 мелі вінтоўкі.

— Здавайцеся! Усёроўна вам утрох не ўстаяць супроць усіх!

Салдаты і самі гэта бачылі і зараз-жа здаліся. У выніку ўсёй схваткі быў толькі лёгка паранены адзін з нападаўшых. Жыхары тымчасам затрымалі слуг, але самі трэсьліся ад страху перад такой сьмеласьцю.

А мандарын сядзеў у сваім паланкіне, вылупіўшы вочы, і ня ведаў, што рабіць. Нарэшце, калі ўбачыў, што застаўся жывы, набраўся харобрасьці і пачаў страшыць.

— Што вы робіце, няшчасныя?! За гэта-ж вам усім галовы пазьнімаюць! Ды я-ж вам...

— Годзе, будзе, „вялікі пан“,—перабіў Шы-Ку-Ан,—калі яшчэ гэта будзе, а пакуль што дамо яму, таварышы, бамбукоў з пяцьдзсят?

— Добрая рэч! Хай пакаштуе і ён!—зарагаталі навакол. Толькі старыя баязьліва дрыжалі ды адмаўлялі.

І на тым месцы, дзе нядаўна білі Шы-Ку-Ана, паклалі цяпер самога мандарына. Той ужо і страшыць кінуў, ужо прасіцца пачаў:

— Не рабеце гвалту, дзеці мае! Ня псуйце сваёй душы. Я за гэта дам вам шмат грошай.

— Мы і самі возьмем іх,—адказалі яму.

Тады Шы-Ку-Ан падышоў да слуг і сказаў:

— Таварышы! Прапаную вам вялікі гонар: адлупцаваць свайго пана.

Слугі маўчалі.

— А калі ня згодзіцеся па добрай волі, дык мы прымусім вас,—і Шы-Ку-Ан выцягнуў рэвольвэр.

Тады насільшчыкі перамігнуліся, штурханулі адзін аднаго пад бок і выступілі наперад.

Боязна было толькі пачынаць, а калі пашлі адлічваць бамбукі па пятках, калі мандарын зароў ад болю, як кожны прасты чалавек, дык усім зрабілася весела.

А Чын-Фу, той самы, што кленчыў перад мандарынам за сваю сьвіньню, дык той нават суцяшаць стаў небараку-мандарына:

— Пацярпі, вялікі добры пан. Усе церпяць, пацярпі і ты. Дзяды нашыя вучылі ўсіх нас цяпець.

Пасьля такой „рапарацыі“ аднеслі мандарына ў падземны пакой, туды-ж паставілі і мулаў, а мандарынава дабро падзялілі паміж жыхарствам Кой-Фу.

Да мандарынавых-жа спадарожнікаў Шы-Ку-Ан зьвярнуўся з наступным словам:

— Супроць вас, таварышы, мы нічога ня маем. Вы такія самыя, як і мы. Але, каб хто

з вас загадзя не нарабіў трывогі, мы прымушаны часова і вас затрымаць.

Тут выступіў насільшчык:

— Нас затрымліваць і пільнаваць няма чаго. Пасья таго, як мы адлупцавалі свайго пана, мы ўжо ня маем дарогі назад. Мы будзем з вамі заадно.

Праз некалькі хвілін цясьніна ізноў прыняла свой звычайны выгляд. Нішто ня сьведчыла аб тым, што тутака толькі-што падземная галота дала бамбукоў самому мандарыну.

А далёкі грукат бойкі ўсё набліжаўся з поўдня. Вось пацягнуліся і галоўныя масы мукдэнскага войска, з коньмі, з артылерыяй. Яны ішлі да цямна. А калі сьцямнелася, выпаўзьлі з нораў нашыя „Чырвоныя пікі“ і пачалі нешта падрыхтоўваць. Падпілавалі некалькі дрэў наверх, абралі рознага ламачча. Відаць, і насельніцтва ведала, дзеля чаго гэта робіцца, і старанна дапамагала.

Вось далёка наперадзе загрузкаталі стрэлы. Разам з гэтым заварушыўся і ўвесь народ,— і ў адзін момант самае вузкае месца ў цясьніне было завалена дрэвамі і ламаччам. Нават мандарынаў паланкін спатрэбіўся.

А там далей ужо заварылася каша. За некалькі кілёметраў адсюль, у такім-жа вузкім месцы войска напаролася на барыкаду, за якой было чалавек 300 „Чырвоных пік“, а чалавек 500 разьмясьцілася наверх, на бе-

разе абрыву. Калі дадаць да гэтага цемру, дык можна сабе ўявіць, што павінна было рабіцца ў цясьніне. Хто пробаваў лезьці наверх,—сустракаў піку, хто кідаўся ў бакавую цясьніну,—сустракаў барыкады і стрэлы.

Тады мукдэнцы кінуліся назад і напароліся на барыкаду, пабудаваную жыхарамі Кой-Фу. У гэтай шчыліне 9 вінтовак маглі стрымліваць цэлы полк.

Але вось і ззаду пачуўся шум, а потым страляніна.

— Мукдэнцы ззаду!—пачуліся жудасныя крыкі.

Аказваецца, падышоў новы атрад мукдэнцаў, і нашыя партызаны самі апынуліся між двух агнёў. Нічога больш не заставалася, як уцякаць і хавацца ў свае хаты-норы. Хто пасьпеў, той гэтак і зрабіў.

Але бойка ня спынілася. Мукдэнцы за барыкадай, у цемры, не заўважылі, як разбегліся паўстанцы, а стрэлы з таго боку ўсёроўна чуліся. Так яны і стралялі сабе далей толькі ўжо ў сваіх. Новапрыбыўшыя, зразумела, не маўчалі. З абодвух бакоў заляскавалі кулямёты, а потым нават і гарматы.

А партызаны сядзелі ў сваіх норах і толькі цешыліся, што ворагі б'юць адзін аднаго.

— Добра б'юцца, нават лепш за нас,—паціраў рукі Шы-Ку-Ан.—Хай ім дапаможа добры дух.

Толькі праз гадзіну заўважылі салдаты, што яны б'юць саміх сябе. Але было ўжо позна: ззаду зноў пачуліся стрэлы, але на гэты раз ужо гомінданаўцаў.

Цяперака справа пашла інакш. Мукдэнцы нават і не бараніліся, калі даведаліся, што падышло гомінданаўскае войска, усёроўна ніякага выйсьця ня было.

Увесь наступны дзень разьмяркоўвалі палонных мукдэнцаў і іх маемасьць. У ліку палонных быў і мандарын. „Чырвоныя пікі“, замест бамбукавых пік, набылі вінтоўкі. Гомінданаўскі генэрал шчыра дзякаваў партызанаў і прызначыў іх правадыра, Ці-Сю, галоўным начальнікам усяго гэтага раёну. Зараз-жа Ці-Сю прызначыў малодшых начальнікаў па валасьцёх, і ў тым ліку ў сваёй ваколіцы быў Шы-Ку-Ан.

А на другі дзень войска пашло далей на поўнач.

IV. Зноў спачатку

Радасьць ахапіла ўсіх падземных людзей. Дачакаліся, нарэшце, і яны таго часу, калі самі сталі ўладарамі сваёй зямлі! Павылазілі з сваіх нораў наверх, ужо сьмела, адкрыта, і і пастанавілі зараз-жа падзяліць усю зямлю ў сваім раёне.

— Як-жа-ж гэта так?—ківалі галовамі старыя і палахлівыя.— Няўжо-ж можна ўзяць дый адабраць зямлю ў гэтага Бай-Цзы!

— А чаго-ж глядзець на яго?—гарачыўся Шы-Ку-Ан.— Чым ён лепшы ад нас? Хай жыве і працуе таксама, як і мы. А я дык яму яшчэ за бацьку не дарую.

Але Бай-Цзы ўжо ня было. Ён яшчэ ўначы ўцёк з сям'ёй і галоўнымі сваімі каштоўнасьцямі.

Народ кінуўся быў рабаваць і разбураць маемасьць Бай-Цзы, але Ці-Сю ўстрымаў іх:

— Навошта псаваць і нішчыць? Гэтак нікому карысьці ня будзе; разьмяркуем спакойна, разумна.

Некалькі дзён ішло разьмеркаваньне. Чайную фабрыку пакінулі для агульнага карыстанья, а плянтацыю падзялілі. Гаспадары адразу зрабіліся „багатымі“: крокаў 50 удаўжкі і 20 ушыркі выпала кожнаму!

Ці-Сю прапанаваў быў не драбніць гэтак зямлю, а зрабіць агульную гаспадарку, але народ і слухаць не хацеў:

— Навошта нам чайная гаспадарка, калі есьці няма чаго? Я лепш засаджу бобу, нават пшаніцы можна будзе пасадзіць.

І вось, калі яны аднаго разу гэтак гаспадарылі на сваёй новай зямлі, зьявіліся чатыры паліцэйскія, а за іх сьпіною Бай-Цзы. Вочкі яго злосна і радасна блішчэлі, калі

старэйшы паліцэйскі перадаў Ці-Сю паперу. А ў ёй быў загад: аддаць усё захопленae гаспадаром і ў далейшым не рабіць самачынных учынкаў.

Вакол сабраліся ўстрывожаныя гаспадары.

— А хто-ж гэта загадвае?

— Дубань ¹⁾ Чу-Лі-Дзу.

— Гэта-ж той самы, стары дубань!

— Усёроўна; ён загадвае ад імя новага ўраду, гомінданаўскага.

— Гэта здрада!—загулі людзі.—Ня трэба слухацца яго!

— Паглядзім!—буркнуў Бай-Цзы.

— Тым горш для вас!—дадаў паліцэйскі, і яны пашлі назад. Да познай ночы гула цясьніна.

— Мы-ж казалі, што ня трэба было чапаць!—з дакорам гаварылі разважныя.

— Ну і што-ж?—агрызаліся больш сьмелыя.—Калі застаўся мукдэнскі паслугач, дык трэба яго прагнаць. Улада новая, наша; яна сама паклапоціцца зьмясьціць яго.

Але ўлада паклапацілася зьмясьціць не дубаня, а Ці-Сю. Праз дзень зьявіўся новы начальнік і з ім атрад у 20 чалавек. Тут-жа быў і Бай-Цзы. Яны спыніліся на хутары Бай-Цзы і пачалі наводзіць старыя парадкі. Зараз-жа злавiлі двух сялян і далі ім па 25 бамбукоў.

¹⁾ Начальнік, губарнатар.

Калі ўбачыў усё гэта народ, дык не хацеў даваць веры, што гэта гомінданаўцы, якім яны надоечы дапамагалі.

— Мукдэнцы прышлі! — пашоў кліч па цясьніне.

Але цяпер ужо ад гэтага клічу народ не палохаўся, не хаваўся. Яны-ж усе цяпер мелі стрэльбы, а „мукдэнцаў“ было мала. Ці-Сю ледзь угаварыў іх пачакаць да вечара.

А калі сьцямнелася, з усіх падзямельляў павыпаўзалі людзі і атачылі хутар Бай-Цзы.

Нядоўгая была схватка. Праз гадзіну хутар ужо палаў, палова атраду была перабіта, а рэшта ўзята ў палон, у тым ліку і Бай-Цзы. Уцёк толькі новы прызначаны начальнік раёну.

Шы-Ку-Ан са штыхом кінуўся да Бай-Цзы.

— Дайце мне расквітацца з нашым дабрадзеям! Мы-ж яму вінны!

Але Ці-Сю і некаторыя іншыя таварышы ўстрымалі яго.

— Цяпер ужо позна. Ён бяззбройны ў нашых руках.

Вельмі здзівіліся людзі, калі ўбачылі, што гэта ня мукдэнцы, а „свае“, гомінданаўцы.

— Як вам ня сорамна ісьці супроць сваіх братоў!—крычалі ім.—Мы разам з вамі толькі-што прагналі нашых агульных ворагаў.

Салдаты апраўдваліся, што яны нічога ня ведаюць і слухаюцца загаду сваіх гомінда-

наўскіх начальнікаў. Ёх абяззброілі і адпусьцілі, але тры чалавекі не захацелі варочацца і засталіся.

Ці-Сю сабраў нараду.

— Таварышы! — сказаў ён.—Мы бачылі, што гэта не выпадковы атрад мукдэнцаў, не выпадковы быў і загад дубаня. Выходзіць, што наогул новая ўлада не такая, як мы думалі. І цяпер перад намі стаіць пытаньне: ці пакарыцца, ці змагацца далей?

Ціха зрабілася ў натоўпе. Кожны абіраў сабе лёс. Зноў пачуліся галасы „разважных“:

— Мы-ж казалі...

Тады выступіў Шы-Ку-Ан:

— Браты! Не забывайцеся, што і пакорнасьць цяпер не паможа. Яны прыдуць і перарэжуць пакорных, як бараноў, бо мы не паслухаліся загаду і пабілі іхніх салдат. Лепш тады загінуць са зброяй у руках!

Думка была слухная і шмат каго пераканала.

У гэты момант у полі, у прадранішнім змроку паказаўся гурток народу, чалавек з 30—40. Ён набліжаўся сюды.

— Салдаты,—пачуліся трывожныя галасы. Рукі мацней сьціснулі вінтоўкі, а некалькі чалавек шмыгнулі ўбок і схаваліся ў чайных кустоў.

— Але-ж яны ідуць зусім з другога боку,—заўважыў Ці-Сю.

Потым убачылі, што ўсё іх убраньне не такое, як у салдат.

І нарэшце, наперадзе гуртка пазналі таго самага „цвыркуншчыка“, што зьяўляўся ў свой час.

Шы-Ку-Ан, Ці-Сю кінуліся да яго.

— Ён усё ведае! Ён параіць, — пачуліся галасы з натоўпу.

І сапраўды, ён усё ведаў і параіў.

— Таварышы!—зьявруўся ён да народу, ускараскаўшыся на вялікую скрыню ад гарбаты.—Нас сапраўды ашукалі. Замест аднаго начальства зьявілася другое, а парадкі засталіся тыя самыя. Часам, як вы бачылі, нават і начальнікі засталіся тыя самыя. Можа ў іх там для сябе і ёсьць якія зьмены, але бедны працоўны народ гэтага ня ведае і не адчувае. І спадзявацца на іх няма чаго. Зьмена зрабілася толькі тая, што замест старамоднага мандарына кіраваць пачаў новамодны фабрыкант. І адзіц, і другі думаюць толькі пра свае інтарэсы. А бедната павінна сама дбаць аб сабе. Таму цяпер ва ўсіх куткох стварыліся атрады партызанаў, якія змагаюцца ўжо з гомінданаўцамі. Хто не жадае, каб яму адрэзалі галаву, хай далучаецца да нас. Вы будзеце не адны; шмат, кажу, такіх ёсьць.

... Калі ўзышло сонца, чайная плянтацыя Бай-Цзы апусьцела. Ціха было навокал, толькі

патрэсквалі яшчэ галавешкі ад хаты Бай-Цзы, а сам ён, зьвязаны, ляжаў у сьвірне.

Але чайныя кусты час-ад-часу варушыліся... Часам блісьне на сонцы руля...

Там разьмясьцілася 150 чалавек партызанаў.

А ў цясьніне з нораў выпаўзалі жанчыны, дзеці, старыя, і з клункамі на сьпіне хаваліся ў іншых, больш глухіх шчылінах.

Сярод іх трапляліся і не старыя, дужыя мужчыны, але яны схіляліся нават больш за старых: ім сорамна было падняць галаву, бо яны пабаяліся далучыцца да тых, што засталіся там, наверху...

* * *

А гадзіне дзесятай паказаўся атрад салдат з кулямётам. Частка іх пашла на плянтацыю, а другая частка накіравалася да цясьніны. Тыя, што ішлі на плянтацыю, былі спакойныя і зусім не хаваліся.

Калі яны падышлі бліжэй, з чайных кустоў пырскнулі стрэлы. Салдаты заляглі, і пачалася перастрэлка. Тады і другі атрад завярнуўся сюды. Партызаны апынуліся ў куту і вымушаны былі крыху адступіць. Але іх было 150 супроць 100, і яны маглі трымацца, ня гледзячы на кулямёт, які пакуль-што вялікай шкоды ня мог нарабіць.

Некалькі разоў салдаты прабавалі пайсьці ў атаку, але вымушаны былі спыняцца перад

градам куль. Тады яны заляглі і ў працягу некалькіх гадзін цягнулася толькі рэдкая перастрэлка.

— Тым лепей—шапнуў Ці-Сю цвыркуншчыку,—дачакаемся ночы, а там паглядзім яшчэ, што будзе.

Але не давялося ім дачакацца ночы: да ворага прышоў на дапамогу эскадрон кавалерыі, таксама з кулямётам. Пасьля некаторай нарады кавалерыя пачала абхінаць партызанаў з боку цясьніны. Залескатаў адтуль другі кулямёт. Разам з тым пяхота пачала загінаць з другога боку. Партызанам пачало пагражаць абкружэньне...

Прышлося зноў адступаць. Хаваючыся за кустамі, яны ня мелі тэй страты, якая магла-б быць у іншых умовах. Але самым горшым было тое, што кавалерыя адрэзала іх ад цясьніны, якая зьяўлялася для іх надзейным прытулкам.

Крок за крокам адыходзілі яны назад. Прышлося раз кінуцца ў атаку і адбіць пяхоту, якая загінала з правага крыла. Ужо зьявіліся коньнікі ззаду, але шмат іх было зьбіта з коняй, бо іх лепш было відаць, чымся партызанаў на зямлі.

Так адышліся кілёметраў з восем. Чайныя плянтацыі ўжо скончыліся. Вораг займаў навакол усе тыя мясьціны, дзе былі дрэвы,

кусты і іншыя прыкрыцці. Партызаны па-
ступова адсоўваліся на адкрытае месца.

Кола ўсё звужалася. Вось яны ўжо ахоп-
лены з усіх бакоў...

Але чаму гэта яны сьціхлі, не страляюць?
Салдаты пачалі набліжацца ўсё сьмялей і
сьмялей—нікога няма!

Што за ліха! Няўжо-ж яны скрозь зямлю
праваліліся?

І калі зышліся, дык убачылі ў зямлі норы.
Гэта была другая падземная вёска, на роў-
ным месцы. Ёсьць у Кітаі і такія. Па-першае,
няма з чаго пабудаваць хаты, а па-другое,—
нельга займаць пад будынку тыя апошнія
крокі зямлі, што маюць такія гаспадары.

Пачалі гукаць уніз, каб усе павылазілі
адтуль, бо іначай будуць кідаць гранаты і
пахавваюць усіх пад зямлёй.

Пачалі вылазіць жыхары з сем'ямі. Дры-
жаць, енчаць. Пачалі выцягваць сваю жы-
вёлу—казу, сьвіньню, што былі схаваны ў
часе бойкі.

А з партызанаў ня вылез аніводзін.

Тады пачалі кідаць туды бомбы і зруйна-
валі ўсю вёску дашчэнту...

.

Нездарма здаровыя мужчыны з цясьніны
Кой-Фу, тыя, што пабаяліся далучыцца да
таварышоў на версе,—хаваліся, схіліўшыся і

апусьціўшы вочы да долу: іх усёроўна ня мінула кара, кожны з іх атрымаў належны лік бамбукоў. А аднаму з іх, каб пастрашыць насельніцтва, адсеклі галаву...

Апрача таго, усё жыхарства цясьніны павінна было звярнуць страты Бай-Цзы. Страты вылічыў сам Бай-Цзы, і яны былі вылічаны прынамсі ў два разы большыя за сапраўдныя. Але што было ўзяць з галоты? Тады Бай-Цзы зьлітаваўся і згадзіўся, каб яму адпрацавалі гэтыя грошы; плату за работу таксама вызначыў ён сам, колькі хацеў. І з таго часу ўсё жыхарства цясьніны зрабілася нібы ўласнасьцю Бай-Цзы. І пры новай „рэвалюцыйнай“ уладзе ён адчуваў сябе нават лепш, чым раней.

... А вайна ня спынялася. Генэралы аніак не маглі падзяліць між сабой улады і пачалі ўжо грызьціся і біцца адзін з адным. Грашыма ім дапамагалі тыя ці іншыя капіталістыя, якія жадалі ўзяць уладу ў свае рукі. Дапамагалі і добрыя суседзі—Японія, Англія, Амэрыка—кожны „свайму“ генэралу. Даўно ўжо ўсе забыліся, як пачало „вызваленчую барацьбу“ гомінданаўскае „рэвалюцыйнае войска“ пад кіраўніцтвам Чан-Кай-Шы.

А з усімі імі змагалася бедната. „Чырвоныя пікі“, розныя атрады партызанаў былі раскіданы па ўсёй краіне. Знайшоўся адзін генэрал, Іе-Цін, які стаў на бок народу.

Аднаго разу да цясьніны дайшлі чуткі, што сюды накіроўваюцца атрады Іе-Ціна. Жыхарства, страціўшае бадай усіх сваіх малядых мужчын, ня надта радавалася гэтаму.

— Нічога, апрача бяды, гэта не прынясе,— пахмура казалі яны.

Замітусіўся Бай-Цзы, паехаў прасіць салдат для абароны. Праз некалькі дзён на плянтацыі разьмясьціўся атрад у 200 чалавек.

А на другі дзень пачулася страляніна. Бойка разгарнулася сур'ёзная.

Зашыліся людзі ў норах, у шчылінах; сядзяць, дрыжаць, ня дыхаюць.

Праз некалькі часу страляніна спынілася.

Раптам зверху пакацілася нейкае цела і шмякнулася вобземлю.

— Даруем вам вашага дабрадзея!— пачуўся гучны вясёлы голас зверху.

Глядзяць—на зямлі ляжыць Бай-Цзы з распоратым жывотам, а на версе стаіць, усміхаецца... Шы-Ку-Ан!

Кінуліся насустрэч усе старыя і малыя. Бачаць—і Ці-Сю, і цвыркуншчык, і бадай уся моладзь цясьніны Кой-Фу. Маткі ўбачылі сваіх сыноў, сёстры—братоў, жонкі—мужоў. Сьмех, сьлёзы...

— Якім-жа-ж гэта чынам?!

— Вельмі проста: у падземнай вёсцы было выйсьце ў суседнюю цясьніну. Нас правялі туды, і мы спакойна пашлі сабе далей.

Дзье гадзіны адпачыў тут атрад, і шмат аб чым перагаварылі сваякі. Сумнымі былі толькі тыя, хто не знайшоў сярод партызанаў сваіх сыноў, братоў... Не адзін з іх загінуў за гэты час.

А Шы-Ку-Ан усё-ткі адпомсьціў Бай-Цзы, ды не па-кітайску, а „па-эўропэйску“ ...

Атрад пашоў далей.

Зноў прыціхла цясьніна.

Але на гэты раз пад зямлёй тлелася надзея: ёсьць яшчэ змагары за долю бедняка і раней ці пазней яны перамогуць!..

ЛЯЦАРОНІ ¹⁾

— „Зірні на Нэаполь, а потым памірай!“

Так кажуць італьянцы аб гэтым горадзе. І багатыя людзі з усіх канцоў Эўропы зьяжджаюцца, каб зірнуць і—не памерці, не,—а добра пажыць, пагуляць. І сапраўды, прыгожа тут, вельмі прыгожа. Цёмна-сіняе ціхае мора стварае прыгожую Нэаполітанскую затоку. На берагох багатыя пекныя виллы (палацы) бялеюцца з-за пальмаў, памаранцаў, лімонаў, лаўраў і іншых, заўсёды зялёных расьлін. Самы горад атачае пекнае каменье ўзьбярэжжа, дзе заўсёды прагульваецца шмат вясёлых, шчаслівых людзей. А збоку, бы вартаўнік, стаіць вулькан Вэзуві і курыць сваю люльку...

Зіма тут складаецца з 2—3 дажджыстых асеньніх тыдняў, а рэшта—лета; пры гэтым і гарачыня ня бывае звыш 24-х градусаў. Неба заўсёды чыстае, сіняе; туманаў ніколі ня бывае; дождж не затрымліваецца, праходзіць хутка.

¹⁾ Італьянскі бяспрытульны.

Вось на ўзьбярэжнай ідзе вясёлая кампанія людзей—два мужчыны і тры жанчыны. Усім яны цікавяцца, да ўсяго прыглядаюцца і ўсё ім падабаецца. Адразу відаць, што гэта прыезджыя.

— Во і ляцароні. Пазнаёмцеся!—звярнуўся да жанчын адзін з мужчын.

На каменных сходнях сядзеў хлопчык гадоў 12-ці, боўтаў нагамі па-над вадою. Чорныя валасы, чорныя вялікія вочы і цёмны загарэлы худы твар. Па плячоў кавалкі кашулі, з-пад якой на тры чвэрці галеецца загарэлае цела. Адна штаніна ададраная зьнізу вышэй калена, а другая зусім выдрана збоку.

— А які ён цікавы!—захапляюцца пані.

— І нават адзеньне неяк падыходзіць да гэтай чароўнай старонкі!

— Праўду кажуць, што гэта найлепшы куток. Нават бедным добра жыць, ня трэба клапаціцца аб адзеньні, цяпле. Нядужа трэба, каб пражыць.

І нашы добрыя пані шчыра верылі, што ўсім тутака добра жывецца, што ўсе тут шчасьлівыя. І нават гэты маленькі ляцароні, створаны дзеля таго толькі, каб надаць цікавасьць і прыгожасьць усёй карціне...

Мужчына выцягнуў з кішэні манету і, паказаўшы хлопчыку, кінуў яе ў мора.

— Піль!..

Не пасьпела манета апусьціцца на дно, як хлопчык нагнаў яе і вынырнуў з вады, трымаючы грошы ў зубах.

— Малайчына! Брава!—крыкнулі пані і нават запляскалі рукамі.

Але падбегла яшчэ некалькі такіх самых дзяцей. І калі кінулі яшчэ манету, у вадзе пачалася валтузня. Тымчасам падбеглі яшчэ трое дзяцей гадоў па 5-6, яшчэ больш абадраныя і запэцканыя. Яны пачалі пець, скакаць, прадстаўляць нейкія тэатральныя сцэны.

— Бачце, бачце! Такія маленькія і такія спрытныя! Як яны вольна трымаюцца!—зацікавіліся паны і кінулі ім некалькі манетак.

— Здольны і вясёлы народ,—гаварылі прыезджыя, ідучы далей уздоўж мора: зусім не такія, як у нашых паўночных краёх. Адразу відаць, што прырода іх песьціць.

Ззаду і сьпераду ціха і мякка праносіліся аўтамабілі і з першага ўзроку нельга было разабрацца, што ў іх знаходзіцца,—ці людзі, ці копы кветак.

А па блакітным моры ва ўсе бакі плылі гандолы (лодкі), убраныя дыванамі, кветкамі і закрытыя ад сонца шаўковымі павецямі.

„Нэаполь нельга ня любіць. Каб вы толькі пражылі ў ім адзін дзень, дык ужо ўсё сваё жыцьцё, уздыхаючы, успаміналі-б гэты дзень. Тутака забываешся аб усім на сьвеце і толькі жывеш шчасьцём і прыгожасьцю пры-

роды. Можна смела сказаць:—Спыніся, падарожнік. Нічога лепшага ты ўжо ня ўбачыш!“

Так кажа адзін вялікі пісьменьнік. І ўсе прыезджыя паны адчуваюць тое самае.

А калі надыходзіць ноч, тады бераг і мора загараюцца агнямі, рознакаляровыя фэйервэркі ўздываюцца ў паветра, адусюль нясецца салодкая музыка, асабліва з мора, з гандол. І тады пачынаеш разумець, чаму гэта кажучь: „Зірні на Нэаполь, а потым памірай!“.

* * *

Ці адчуваў гэта Джузэпэ, той самы хлопчык, які лавіў грошы ў вадзе? Пазіраць на Нэаполь—ён пазіраў, але паміраць зусім ня збіраўся. Бо яму ўдалося добра пад'есьці. На злоўленыя грошы ён купіў жменю макаронаў, кукурузавую шышку і некалькі смажаных каштанаў. Такой раскошы ён даўно ўжо ня бачыў. Мала таго, яму і назаўтра засталася некалькі чэнтызімаў¹⁾.

Джузэпэ быў ляцароні, па-нашаму кажучы, бяспрытульны. Такіх бяспрытульных у Нэаполі (800 тысяч насельніцтва) заўсёды было шмат, нават і перад вайной. Ды ня толькі дзеці, нават бяспрытульныя дарослыя лічацца

¹⁾ Чэнтызім—меней паловы капейкі.

тут тысячамі. Нідзе на сьвеце няма столькі бяспрытульных, колькі ў гэтым горадзе, дзе прыезджыя багатыя людзі „забываюць аб усім на сьвеце і толькі живуць шчасьцем ды прыгожасьцю прыроды“...

Чаму і як зрабіўся Джузэпэ ляцароні, ён і да гэтага часу добра ня ведае. Здарылася гэта тады, калі яму было гадоў 5—6. Жыў ён, як і ўсе добрыя людзі: у маленькай цёмнай бруднай халупе, меў бацькоў і старэйшага брата Паолё. Бацька яго дзесьці працаваў, здаецца, на нейкай фабрыцы. Але вось аднаго разу прышлі нейкія людзі ў чорных кашулях і чамусьці пачалася мітусяніна, крыкі, страляніна, загарэлася суседняя хата, потым іхняя. Матка самлела і, здаецца, згарэла ў агні, а бацька са стрэльбай у руках застаўся забітым на вуліцы. Джузэпэ пабег, куды вочы глядзяць, забытаўся, ды так і застаўся пад „чароўным небам“.

Што такое здарылася—ён не разумеў. Памятае толькі, што людзей у чорных кашулях называлі „фашыстымі“. Потым ён часта бачыў на вуліцах цэлыя атрады гэтых фашыстых з музыкай, са сьцягамі, але яны ні на кога ня кідаліся, не забівалі. Аднаго разу нават нейкі фашысты даў яму некалькі чэнтызімаў.

Потым ён чуў рознае аб гэтых фашыстых. Адны казалі, што гэтыя людзі хочуць, каб

рабочыя і ўся бедната пакорна працавалі на карысьць багатых і не асьмельваліся-б нават і думаць аб палепшаньні свайго становішча. А другія казалі, што фашыстыя добрыя людзі, што яны клапацяцца аб тым, каб бацькаўшчына—Італія была найвялікшай і наймацнейшай ад усіх дзяржаў. Але ён не разумеў усяго гэтага і не разважаў. Ён толькі добра памятаваў, што яны забілі яго бацьку, а сам ён галадуе, ня мае прытулку і ніякай радні. А трэба сказаць, што ён не заўсёды скардзіўся на свой лёс.

У такія дні, як сёньня, калі ён зарабіў некалькі чэнтызімаў, ён быў зусім шчаслівы. А радні ён меў досыць: усе ляцароні былі яго раднёй...

* * *

Надышоў вечар. Вось над касьцёлам сьвятога Януарыя (гэты „сьвяты“ лічыцца абаронцам Нэаполю) узляцела ракета, другая. Потым зазванілі званы. Сьціхлі званы—зноў ракета. Потым зноў... Гэта заманьваюць народ у касьцёл. Практыка паказала, што на ракеты народ ахvatней ідзе, чымся на звон або запрашэньні. Пашоў і Джузэпэ. На гэты раз набажэнства было важнае: павінен быў адбыцца чуд—кіпеньне крыві сьвятога Януарыя. Цырымонія з цудам робіцца два разы ў год і кожны раз цягнецца цэлы тыдзень.

Вынеслі на сярэдзіну касьцёлу срэбную статую Януарыя, пачалі яе з малітвамі апра-наць, потым прынеслі шкляную каробачку, у якой і была „кроў“ гэтага Януарыя. Гэты сьвяты зрабіўся з старадаўняга бога Януса за некалькі сот гадоў перад хрысьціянствам; яго імем назвалі і месяц „январ“ (студзень). Ксёндз узяў у рукі каробачку, паказаў народу і, трымаючы высока каля сьвечкі, пачаў маліцца. Народ пачаў шчыра дапамагаць, шаптаць, сьпяваць, выкрыкваць; кроў ня кіпела. Тады некаторыя пачалі злаваць, папракаць Януарыя, што ён ня хоча паказаць чуд. Бабы пачалі плакаць, а мужчыны нават крыху... лаяцца. І вось, нарэшце, кроў закіпела¹⁾.

Народ застагнаў ад радасьці і здзіўленьня. Пачаў шчыра хрысьціцца і Джузэпэ. Тут ён убачыў у кутку, перад абразом маткі бо-скай, свайго знаёмага ляцароні Пэручы, дзяцюка гадоў 20-ці. Ён так шчыра кленчыў перад абразом, што нічога не заўважаў нава-кола, нават і вялікага цуду. Джузэпэ праціс-нуўся да яго і дакрануўся да пляча. Пэручы азірнуўся і сказаў:

— Вось добра, што я цябе ўбачыў! Ты мне патрэбен.

— Навошта?

¹⁾ Гэты цуд у нас робіцца ў школах. Калі ўзяць такую самую пасудзіну без паветра і патрымаць яе ў руцэ, талы ад адной гэтай цеплаты вада кіпіць, бо яе не прыціскае паветра.

— Справа ёсьць!

— Якая?

— Зараз скажу, пачакай...

І, адварнуўшыся, ён пачаў маліцца далей. Ён так шчыра шаптаў, што Джузэпэ нават мог разабраць словы:

— Прасьвятая ўладычыца, памажы! Ну, хоць адзін раз. Табе гэта нічога ня варта. А я за гэта пастаўлю табе сьвечку ў тры ліры ¹⁾. А калі добра зараблю, дык і болей. Мінулы раз не дапамагла. Хоць цяпер дапамажы. Дзьве, пяць сьвечак пастаўлю. Зьмілуйся. А не,—дык прымусіш мяне зусім адварнуцца ад цябе.

Пэручы ўстаў і яны абодва вышлі з касьцёлу.

— Аб чым ты так шчыра маліўся?— пытаўся Джузэпэ.

— Справа ёсьць: пажывіцца можна. Сёньня ўначы... Справа небяспечная. Вось я і маліўся, каб мадонна дапамагла. Згодзен за гэта паставіць хоць 10 сьвечак: Але яна раз ашукала мяне, каб ёй гэта бокам вылезла. Астатні раз зварачаюся да яе. Калі і цяпер не дапаможа, выберу сабе другога сьвятога ²⁾.

— А якая справа?

¹⁾ Ліра—38 кап.

²⁾ Такія зьявішчы ў Італі зусім ня дзіва. Бывалі выпадкі, калі нават каралі сьвятых за тое, што яны не дапамагалі, напр., у 1858 г., садзілі іх у турмы.

— Потым скажу, а пакуль-што ідзі да-
дому і чакай мяне. Я прыду праз гадзіны
тры...

* * *

Джузэпэ пашоў дадому.

Тая ўзьбярэжная, дзе днём сядзеў Джу-
зэпэ, зьяўляецца „параднаю“. Да яе пады-
ходзяць толькі „чыстыя“ судны: пасажыр-
скія параходы, гандолы, а на беразе прагуль-
ваецца толькі чыстая публіка.

Далей-жа ідзе „чорны“ ўваход, порт, куды
прывозіцца вугаль, селядцы, нафта, скуры,
жалеза і розныя іншыя тавары, якія ідуць
толькі на карысьць, а не на аздобу Нэаполю.
Там ужо няма тэй прыгожасьці. Узьбярэж-
ная завалена бочкамі, бяровеньямі, скрынямі,
мяхамі і рознымі іншымі „бруднымі“ рэчамі.

Замест беласьнежных палацаў, стаяць бруд-
ныя сьвірны, майстэрні. У самым канцы гэ-
тага порту пад перавернутай старой рыбац-
кай лодкай і знаходзіўся „дом“ Джузэпэ.

Калі Джузэпэ прышоў, там ужо сабралася
чалавек з дзесяць „кватарантаў“. Большасьць
з іх былі такія самыя дзеці, як і Джузэпэ,
двое мелі гадоў так 18—20, а адзін ужо зу-
сім сталы мужчына гадоў пад 40 і жанчына
гадоў 30.

Пачалі дзяліцца ўражаньнямі, хто як пра-
вёў дзень, хто што зарабіў.

— Мне прыезджыя далі цэлых паўліры за тое, што я пальцамі на губах сыграў ім сэрэнаду¹⁾),—хваліўся адзін хлапец.

— А я злавіў у вадзе 20 чэнтызімаў!— дадаў другі хлопчык.

— І я таксама!—сказаў і Джузэпэ.

Дарослы дзядзька сядзеў, абапёршыся локцамі аб калены, глядзеў проста перад сабой, здаецца, нічога ня чуў і ня бачыў. Жанчына ляжала на зямлі, абгарнуўшы галаву хусткай, і не варушылася, хоць і відаць было, што яна ня спала.

Дзеці пачалі вячэраць. Павыцягвалі свае нязьменныя макароны, рыбу, каштаны, вараны боб, кукурузу. А два юнакі раздабыліся нават бутэлькай віна.

Трэба толькі ведаць, што ў гэтых краёх, калі хочуць сказаць аб якім-небудзь чалавеку, што ён бяднейшы за жабрака, дык кажуць: „ён такі бедны, што нават ня мае на што купіць сабе віна“.

Але трэба сказаць, што з усіх іх толькі пяць чалавек мелі тое-сёе, рэшта-ж, у тым ліку дарослыя, нічога ня мелі...

— Дзядзька, можа хочаце?—зъварнуліся да яго хлапцы, прапануючы кукурузную шышку.

— Дзякую...—буркнуў той і борзьдзенька схапіў пачастунак.

¹⁾ Сэрэнада—італьянскі мілагучны сьпеў або музыка, якую выконваюць увечары на гітары.

Заварушылася жанчына і нібы застагнала. Джузэпэ падпоўз да яе, дакрануўся да пляча і мякка сказаў:

— Цётка, можа хочаце закусіць з намі?

Жанчына прыўстала, некалькі хвілін пазірала, быццам нічога не разумеючы, а потым прамовіла:

— Дзякую, дзеткі!..—і сама заплакала.

Яна сёння яшчэ нічога ня ела...

Мора пяшчотна плёхалася да іх ног. Зоркі мігцеліся і скакалі ў вадзе. Рог месяца з цікавасьцю заглядаў пад лодку. Ніці электрычных ліхтароў дугою атачалі затоку. Далей, у моры, як нейкае вока, вызначыўся востраў Капры.

Вось праехалі міма дзьве гандолы, упрыгожаныя рознакаляровымі папяровымі ліхтарыкамі. Дзіўная пяшчотная песня палілася адтуль і паплыла па моры ва ўсё бакі і да зорак, і да віллаў, і пад лодку...

Ну, хто пасья гэтага скажа, што ў Нэаполі дрэнна жывецца?..

— Джузэпэ!—пачуўся голас знадворку.

— Іду...

Яны пашлі па ўзьбярэжнай, накіроўваючыся ў „чысты“ квартал. Прайшлі порт, выйшлі на галоўную ўзьбярэжную. Была першая гадзіна ночы. Горад спаў, але ў розных мясцох зьялі агнямі рэстараны, не-

слася музыка, праяжджалі аўтамабілі з п'янымі панамі, ды на моры блыталіся яшчэ гандолы.

— Твая задача будзе,—казаў дарогаю Пэручы,—пастаяць на варце, папільнаваць,—усяго толькі. Ты не баішся?

— Мне ўсёроўна!—адказаў Джузэпэ.

Ён і сам добра ня ведаў, ці баіцца ён, ці не. Ён ведаў, што яны ідуць красьці, але таксама не разважаў, ці добра гэта, ці не. Для іх гэта было такім самым заробкам, як злавіць грошы ў вадзе, сьпяць песьню, ашукаць каго-небудзь, асабліва чужаземцаў, сьцягнуць што можна, зарабіць якімі-небудзь паслугамі і г. д. Адным словам, гэта для іх зьяўлялася звычайным заняткам, як, скажам, у вераб'я, які зусім ня думае аб тым, ці ён крадзе, ці знаходзіць, ці яму даюць. Абы толькі перапала.

Добрым лічылася ўсё тое, што мела добрыя вынікі, посьпехі, а нядобрым—усё тое, што не пашанцуе.

Ды яшчэ нядобра было скрыўдзіць свайго брата ляцароні, альбо такога, які хоць і ня лічыцца ляцароні, але па сваім становішчы амаль-што нічым не адрозьніваецца ад іх.

Нават яны і злосьці, нянавісьці да паноў, багатыроў ня мелі за тое, што так несправядліва пабудавана жыцьцё, што адны з жыру шалеюць, а другія з голаду пухнуць. Яны

так прывыклі да ўсяго гэтага, што ім і ў галаву ня прыходзіла, што можа быць інакш.

Джузэпэ быў яшчэ маленькі, каб разважаць, а Пэручы быў несьвядомы, цёмны дзяцюк. Гадуючыся пад „чароўным“ небам, яны знаёміліся з адной толькі навукай, як-бы што-небудзь прамысьліць на сёнешні дзень. Тымчасам яны вышлі на другі бок гораду, дзе пачыналіся панскія віллы-сады. Ля адной такой віллы і спыніўся Пэручы.

— Я даведаўся,—сказаў ён,—што гаспадароў часта ня бывае дома і выведаў усё ходы і выходы. Хадзем сюды...

Яны зьвярнулі ў завулачак, праціснуліся ў нейкі куток і апынуліся перад высокім плотам. Стаўшы адзін аднаму на плечы, яны хутка перабраліся на другі бок і апынуліся ў пышным садзе з памяранцавых і мігдалевых дрэў.

Падышлі да невялікага, затое прыгожага палацу.

— Агонь...—прашаптаў Пэручы.

На другім паверсе акно было адчынена і адтуль ішло сьвятло.

— Прыдзеца чакаць,—схаваемся...

Яны схаваліся за кустом вінаграду і пачалі чакаць. Прайшло можа якіх 10—15 хвілін, а ім здавалася, што яны сядзяць гадзіну.

— Чаго нам дарма сядзець тутака?—сказаў Джузэпэ,—можа нічога і ня выйдзе...

Пэручы пачухаў сваю чорную лахматую галаву і нерашуча сказаў:

— А можа і выйдзе. Вось што, ты лёгкі, узьлезь вунь на тую галіну, што ля самага акна, і паглядзі, што там робіцца...

Джузэпэ палез. Толькі ляцароні і мог так лёгка і ціханька выканаць гэтую задачу.

Джузэпэ ўбачыў у пакоі двух чалавек, якія, відаць, рыхтаваліся ўжо выходзіць. Выгляд аднаго з іх здаваўся Джузэпэ знаёмым, толькі ніяк ён ня мог успомніць, дзе і калі яго бачыў.

— Дык вы кажаце, што гэта Паолё Маконі іх склікае?—казаў адзін з іх.

— Ён, пракляты. Ён даўно ўжо муціць навакол.

— Ну, а адрас вы добра ведаеце? Там-жа-ж такія закавулкі, што сам чорт нагу зломіць.

— Я добра прыгледзеўся: Тарэнцкая 43, зараз-жа за касьцёлам сьвятога Амброзія. Там у двары, а там налева, на другім паверсе, яны і павінны быць.

— Ну, ідзем тады,—сказаў першы, і яны пайшлі да дзвярэй.

За гэты момант Джузэпэ ўспомніў адразу тры важныя рэчы: першае, што гэтага пана ён бачыў тады, калі загінулі яго бацькі і дом; гэты пан быў тады нібы начальнікам у гэтых фашыстых.

Другое, што ён успомніў, гэта— прозьвішча „Маконі“. Здаецца, яго бацьку звалі Маконі— Пэтро Маконі,— як яму няясна ўспамінаецца. Сам Джузэпэ ня ведаў свайго прозьвішча; ён заўсёды быў Джузэпэ, і больш нічога.

І трэцяе,— што ў яго быў старэйшы брат Паолё. Можна гэты Паолё Маконі і ёсьць яго брат? А калі ім цікавіцца гэты дзядзька, значыцца, справа дрэнная. Значыцца, трэба папярэдзіць, хоць бы гэта быў і чужы Паолё. А касьцёл сьвятога Амброзія ён добра ведае.

Усе гэтыя думкі пасьпелі мільгануць у яго галаве, пакуль ён злазіў з дрэва.

— Ну, што, што?— кінуўся да яго Пэручы.

— Ідуць, бяжым...— засопшыся сказаў Джузэпэ.

— Ну, і добра, калі выходзяць. Хавайся.

Джузэпэ хацеў быў бегчы, але зараз-жа пачулася, як адчыняюцца дзьверы. Пэручы ўхапіў яго за руку і пасадзіў за куст. Гаспадары вышлі з дзьвярэй, падышлі да брамы, адчынілі яе ключом і вышлі на вуліцу.

— Ну, вось і добра!— весела сказаў Пэручы,— даўно-б так. Відаць, мадона на гэты раз пажадала мне дапамагчы. Куды ты?— затрымаў ён Джузэпэ, які накіраваўся бегчы назад праз плот.

— Не, не, я не магу; трэба папярэдзіць людзей, брата. Гэтыя людзі хочуць ім зрабіць ліха.

— А што нам за справа да другіх? Хай усе яны там галовы свае паскручваюць. А ў нас тутака справа пэўная.

— Не, не, не магу...—вырваўся Джузэпэ і пабег да плоту.

— Цьфу, дурань!—плюнуў Пэручы.—Уцякае, калі ўся справа наладжана. Тым горш для цябе самога, а я цяпер адзін абыйдуся.

А Джузэпэ ўжо бег, што ёсьць моцы, па вуліцах да касьцёлу сьвятога Амброзія. Вуліцы рабіліся ўсё вузей і вышэй. Вось ужо пашлі такія, што ня толькі на аўтамабілі, але і на простым возе ехаць нельга, і езьдзяць тут толькі вярхом на мулах (помесь каня і асла).

Такая была і Тарэнцкая вуліца. Хаткі стаялі на ступенях, высечаных у скалах, а па вуліцы трэба было ўзьбірацца, як па сходнях.

Вось і касьцёл, вось і той двор. Джузэпэ шмыгнуў у яго, нібы ў калодзеж, але зараз-жа нехта моцна ўхапіў яго за карак.

— Куды ты? Хто ты і адкуль?—пачуў ён грозны голас.

— Мне трэба Паолё Маконі.

— Навошта? Хто цябе паслаў?

— Я сам. Трэба папярэдзіць. Пусьцеце. Яму пагражае небясьпека.

Незнаёмец задумаўся, ня ведаючы, што рабіць. Джузэпэ зноў сказаў:

— Не марудзьце, пусьцеце. Зараз могуць прыйсьці.

Незнаёмец задумаўся.

Чалавек, не выпускаючы яго з рук, павёў у сярэдзіну.

Праз нейкую чорную дзіру па вузенькіх малых сходнях увайшлі яны ў каморку, дзе было сьціснуўшыся чалавек 15—20 рабочых. Ля стала стаяў малады рабочы гадоў 25-ці і казаў:

— Увесь сакрэт у добрай арганізацыі і дысцыпліне. Калі мы гэтага дасягнем, тады не бяда, калі нас спачатку будзе мала. Дзесяць дысцыплінаваных і арганізаваных варты тысячы неарганізаваных...

Ён спыніўся, убачыўшы, што прывялі нейкага хлопчыка. Усе прысутныя з цікавасьцю і трывогай павярнуліся да іх.

— Вось нейкі хлопчык упарта хоча нешта сказаць,— растлумачыў увайшоўшы.

— Чаго табе трэба, хлопчык?— запытаўся прамоўца.

— Паолё Маконі.

— Адкуль ты яго ведаеш? Што ты хочаш яму сказаць?

— А ён тутака ёсьць? Дзе ён?— запытаўся Джузэпэ.

Рабочыя зірнулі адзін на аднаго. Той, што казаў, таксама неяк нерашуча ўстрымаўся.

— Які ты цікавы. Ну, а пакуль што, ці ня можаш ты нам сказаць, у чым справа?

— Я падслухаў, як дзядзькі-фашыстыя казалі аб Паолё Маконі і гэты адрас я таксама

ад іх чуў. Я здагадаўся, што яны надумаліся зрабіць нешта дрэннае, тым болей, што...

Не пасьпеў ён скончыць, як удзельнікі сходу заварушыліся і ўсталі.

— Таварышы! Разыходзьцеся ціханька па адным, ды не па вуліцы,—пачуліся галасы.

— Дзякуем, хлопчык! Ну, а ты хто такі? Адкуль, і як зваць?—зьявруўся да яго першы рабочы.

— Я Джузэпэ і, мабыць, таксама Маконі. Бацьку майго забілі. Быў старэйшы брат Паолё...

— Джузэпэ?! Брацік мой?—усклікнуў той, ухачуў яго, падняў і прыціснуў да сябе.

Убачыўшы такую сцэну, рабочыя спыніліся і нават забыліся, што трэба ўцякаць. У нека-торых на вачох навярнула сялязінка...

— Таварышы, не марудзьцеся!—крыкнуў Паолё і, трымаючы за руку Джузэпэ, выскачыў праз акно.

Праз хвіліну ўсе зьніклі, нібы скрозь зямлю праваліліся.

* * *

Пакуль-што на гэтым наша гісторыя канчаецца. Але хочацца яшчэ зазначыць, што нават для ўдалых фашыстых бываюць няўдалыя дні. Калі наш „дзядзька“ прышоў сюды, дык не застаў людзей, а калі вярнуўся дадому, дык не застаў... сваіх рэчаў.

ЗЬВЯРЫ НА КАРАБЛІ

З Гамбургу (Нямеччына) у Амэрыку плыў карабель. Апрача пасажыраў і іншага звычайнага грузу, на ім перавозіўся зьвярынец: слонь, львы, тыгры, ягуары, вялізныя малпы, бэгемот, насарог і шмат розных іншых зьвяроў.

Гэтыя пасажыры займалі ўсю заднюю палову карабля. Клеткі іх стаялі шэрагам па баках, і публіка хадзіла паміж іх ды цешылася дармовым прадстаўленьнем, якое было вельмі дарэчы ў час доўгай, нуднай дарогі.

Надвор'е было добрае, ціхае, і гаспадар зьвярынца, тоўсты немец Буш, зьяў ад радасьці, што падарожжа ідзе так добра.

Так ехалі пяць дзён, але на шосты капітан чамусьці занепакоіўся, і перш за ўсё заўважыў гэта Буш.

— Што такое? — трывожна спытаўся ён.

— Ды вось гэтая хмарка мне не падабаецца...

Буш паглядзеў і ўбачыў на поўначы невялічкае воблачка, якое, здаецца, нічым не адрозьнівалася ад іншых, няшкодных.

— Няўжо-ж яно нейкае асаблівае,—здзі-віўся Буш.

— Пакуль-што нельга сказаць нічога пэў-нага,—адказаў капітан,—але дрэнна тое, што яно відавочна набліжаецца сюды з поўначы, у той час, як вецер дзьме з усходу.

А праз паўгадзіны было ўжо відаць, што будзе бура. Трывожна забегалі барашкі ¹⁾, вецер зрабіўся парывісты і ўвесь час зьмя-няўся. А хмара ўжо абхапіла паўнеба.

Каманда пачала рыхтавацца да змаганьня з бурай. Буш быў сам ня свой: яго кішэні пагражала сур'ёзная небясьпека.

— Браткі, пастарайцеся! Ці нельга як-не-будзь лягчэй?—зьявруўся ён да каманды.

Рогат падняўся ня толькі сярод каманды, але і сярод пасажыраў.

— Вам на колькі градусаў зрабіць буру?—падміргнуў адзін матрос.

— Дурны. Не на градусы, а на мэтры,—паправіў другі.

Але Буш і сам зразумеў, што спароў глуп-ства і, не чакаючы адказу, прайшоў далей да сваіх зьяроў.

Яны таксама пачалі ўжо непакоецца, бо ка-лыханьне рабілася ўсё мацней і мацней. Асабліва цяжка было беднаму сланю, бо для такой гары кожны нязначны нахіл многа зна-

¹⁾ Барашкамі на моры завуць невялікія хвалі з белымі пені-стымі граблямі.

чыць. Таксама дрэнна было і насарогу. Нават бэгемот, які сам жыве ў вадзе, і той зароў ад сполаху.

За гэтых-та волатаў галоўным чынам і баяўся гаспадар. Усё можа быць, калі пачне іх кідаць, як мячыкі.

А яно якраз і пачыналася. Сонца схавалася. Засьвяціла маланка, загрузкатаў над галавою гром, пашоў дождж. Ужо ад аднаго гэтага зьвяры замітусіліся і зараўлі так, што заглушылі буру.

Але ўсё гэта было нішто перад ветрам альбо, лепш сказаць, перад гойданьнем. Карабель часамі клаўся блізка што зусім на бок, і кожны раз зьвяры валіліся на бок сваіх клетак. А калі зараз-жа пасья гэтага карабель адхіляўся на другі бок, дык зьвяры з вялікай сілай перакідаліся і стукаліся аб другі бок клетак.

Калі са львамі, тыграмі і іншымі лягчэйшымі жывёламі было яшчэ паўбяды, дык з вялікімі зусім другая справа. Можна сабе ўявіць, што павінна зрабіцца, калі такі слонь, ці бэгемот, перакуліўшыся, паляціць ды грукнецца аб краты.

І гэтага моманту ўсе са страхам чакалі.

Слонь пакуль што як-ні-як трымаўся на нагах. Абкруціўшы сваім хобатам жалезны прэнт, расставіўшы свае шырокія мяккія ногі,

ён, прынамсі, ня коўзаўся, за тое бэгемот з носарогам куляліся, колькі ўлезе.

Усе пасажыры пахаваліся ў каютах, толькі Буш, мокры, праставалосы, чапляўся на палубе. Ён загадваў сваім памочнікам там прывязаць, там замацаваць, але што можна было зрабіць, калі абедзвюх рук не хапала, каб самому ўтрымацца ды не паляцець у мора?

І вось моцным штырхом бэгемота так стукнула ў дзьверы яго клеткі, што яны ня вытрымалі,—і ашалелы зьвер выкаціўся на палубу.

Не пасьпеў ён апамятавацца, як шпарка паехаў уніз проста на свайго гаспадара, які трымаўся ля трубы, Буш адскочыў і сам пакаціўся па палубе, а бэгемот, стукнуўшыся задам аб трубу так, што ледзь яе ня вывернуў,—паехаў назад, і трапіў носам у клетку са львамі...

Тыя, разьёшаныя і бяз гэтага, грозна зараўлі і накінуліся на яго праз краты, лічачы, што, мусіць, гэты зьвяруга і зрабіў увесь гэты гармідар. Але не пасьпелі яны прасунуць свае лапы, як бэгемот паляцеў да малпаў і высадзіў іх дзьверы.

Спалоханыя малпы выскачылі з клеткі і мігам апынуліся на мачтах. Але трэба прызнацца, што там ім было яшчэ горш, чымся ў клетцы. Калі карабель схіляўся, яны віселі над бяздоньнем і ледзь трымаліся за гладкія мачты.

Бачачы, што коўзаньне 120-пудовага бэгемота можа нарабіць вялікай шкоды, капітан загадаў затрымаць яго вяроўкамі. Не пасьпелі матросы прыстасавацца, як карабель схіліўся зусім набок, і бэгемот паляцеў у мора, і разам з ім адзін з матросаў...

Жудасныя крыкі разьнесьліся па палубе, але жудасьней і мацней за ўсіх быў голас Буша:

— Ратуйце! Пятнаццаць тысяч каштуе!..

Кінулі ратавальныя кругі, але дарэмна: у гэтым пекле чалавеку выратавацца немагчыма. Толькі бэгемот радасна плаваў у вадзе, але глыбіня хвалі і салоная вада хутка паказалі яму, што ён ня ў родным Ніле, і ён жаласна зароў, нібы просячы дапамогі.

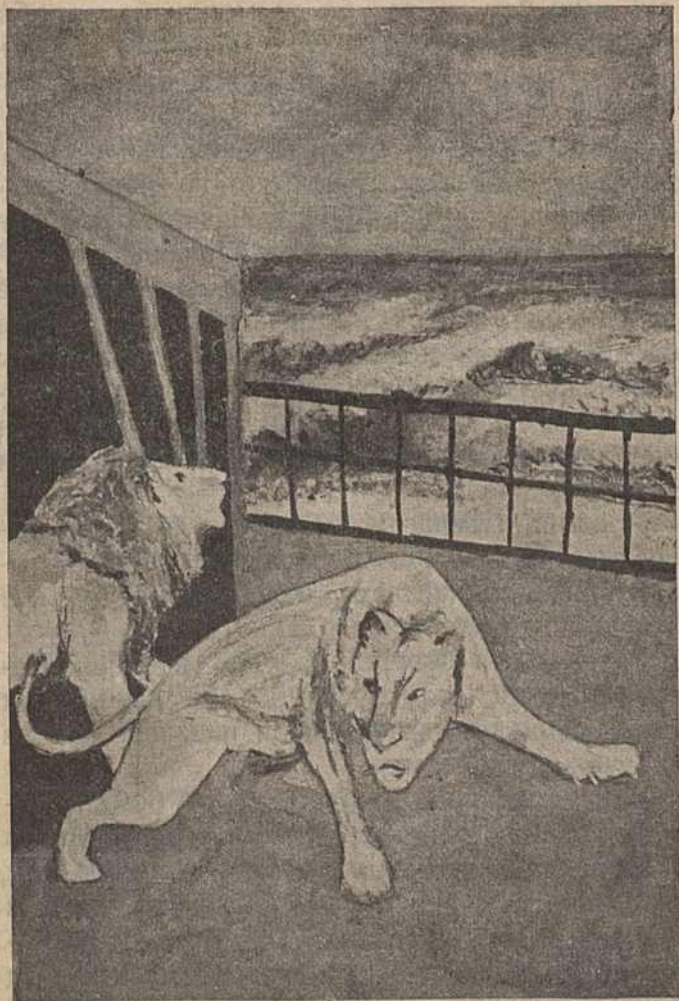
Засмуціліся матросы па сваім загінуўшым таварышу, але і сумаваць ня было часу: крануўся слонь разам са сваёй клеткай. Калі яго не затрымаць, ён пакрышыць усе клеткі.

— Ланцугоў, вяровак!—крыкнуў капітан:— Затрымаць чаго-б гэта ні каштавала!

Праўда, зачапіць клетку было лягчэй, але як яе ўтрымаць? Разам са сланём яна важыць каля 300 пудоў.

Зачапілі за краты, але ледзь клетка кранулася, некалькі прэнтаў выламаліся.

Новы штурх,—і слонь паляцеў на львоў. Хруснула клетка,—і перад львамі адчыніўся выхад. Мігам палуба апусьцела. Нават Буш,

Перад ільвамі адчыніўся выхад.

які мучыўся на палубе ад морскай хваробы (ванітаваньне), споўз уніз. Толькі капітан ды старнавы засталіся на сваёй вышцы. Палуба была аддана зьвяром.

Асьцярожна, са страхам павылазілі львы на волю. Ледзь трымаючыся на нагах, зрабілі некалькі крокаў і раптам пакаціліся клубком, куляючыся адзін праз аднаго. Ня ўтрымаўся наверхс оранг-утан і бразнуўся проста на іх. Львы на яго,—і пачалася страшэнная барацьба, якая мела яшчэ зусім нязвычайны характар затым, што зьвяры не маглі трымацца на нагах. У кожным разе оранг-утан быў пераможаны, але затое загінуў і адзін з львоў.

А слонь тымчасам усё працаваў. Ён вызваліў тыграў, насарога, ягуараў і інш. Спыніўся ён толькі тады, калі забіўся ў кут і зачэпіўся за якарныя ланцугі.

Рассыпаліся зьвяры па ўсёй палубе. Пачалі грызьціся паміж сабой, але загінула іх мала: гіена ды пантэра, якія папаліся проста на зубы дужэйшаму.

Наогул-жа ўсім ім было не да бойкі. Карабель гойдаўся, як трэска на хвалях. Часам вада перакідалася праз палубу (пры гэтым вада зьнесла яшчэ ў мора антылёпу). Кожны з зьвяроў думаў толькі аб тым, як-бы ўтрымацца на нагах. „Цары зьвяроў“ мелі выгляд мокрых шчанят.

Каб справа ня была гэтулькі небясьпечнай, нават пацешна было-б глядзець, як усе гэтыя львы, тыгры, ягуары куляліся па палубе. Ледзь толькі ўстануць на ногі, як карабель схіліцца на бок,—і яны ўсе разам ляцяць камяком, ляснуцца аб якое-небудзь жалеза, не пасьпеюць апамятавацца, як ужо ляцяць у другі бок. А замест бэгемота цяпер коўзаўся насарог.

Калі на палубе засталіся адны зьвяры, капітан загадаў камандзе ўзброіцца, каб перастрэляць драпежнікаў. Пачуўшы гэта, Буш нават забыўся аб сваёй хваробе і кінуўся наверх да капітана:

— Капітан! Пацярпеце, пашкадуйце! Вы загубіце мяне! Хай толькі сьціхне бура, мы загонім іх назад. Сярод іх ёсьць муштраваныя. Бачыце, пакуль-што яны нічым не пагражаюць. Калі зьвяры будуць захаваны, я заплачу 10.000 марак.

— Я зраблю ўсё, што можна,—адказаў капітан.

У гэты момант перад самым іх носам высунулася... галава вялізнай зьмяі. Гэта было ўжо зусім неспадзявана. Капітан адхіснуўся і на момант нібы абамлеў. Потым выхапіў рэвольвэр і некалькі разоў стрэльнуў у гэту агідную галаву. Зьмяя мякка шаснулася ўніз.

— Дзьве тысячы каштуе! — прастагнаў Буш.

Гэта здарэньне напаміла аб такіх зьвярох, аб якіх да гэтага часу ніхто ня думаў. Аб гэтых ціхих стварэньнях усе забыліся. А яны, як відаць, таксама вызваліліся і распаўзліся па караблі.

— З гэтымі будзе больш бяды, чымся з усімі іншымі,—нахмурыўшыся, сказаў капітан.

У гэты момант пачуліся жудасныя крыкі ўнізе. Крычалі ўсе пасажыры, жаночыя галасы рэзалі сэрца.

— Што такое яшчэ здарылася?—крыкнуў капітан уніз.

— Ня ведаем яшчэ,—адказалі з машынага аддзяленьня.

У капітана сьціснулася сэрца. Пачуліся стрэлы. Але капітан ня мог пакінуць свайго месца.

— Хутчэй даведацца, што там такое?—зноў крыкнуў ён.

— Тыгра ўнізе сярод пасажыраў,—быў адказ.

Зноў пачуліся стрэлы...

Капітан пачаў дрыжаць ад непакойства і нецярплівасьці.

— Ну, ну? Як? Што?—зноў крыкнуў ён.

— Яшчэ зьмяя і ягуар. Адну жанчыну ўкусіла зьмяя,—абвясцьцілі зьнізу:—Але ўжо ўсё скончана.

— Ай-яй-яй!—заскуголіў Буш.—Зноў страта тысяч на пятнаццаць. Я зусім прапаў!

Але капітан ня чуў гэтых слоў.

— Паставіць варту ля ўсіх дзвьярэй!— загадаў ён.— Усім быць на пагатове.

— Капітан,— узмаліўся Буш:— калі ласка, асьцярожней. Хай ня страляюць без патрэбы.

— І так ужо дзье ахвяры маем з-за вашых зьяроў,— буркнуў капітан.

А ўнізе тымчасам адбывалася наступнае:

Аднаго з тыграў з усёй моцы кінула аб дзьяверы, якія вялі ўніз, у пасажырскія памяшканьні.

Дзьяверы ня вытрымалі, і зьявер пакаціўся ўніз па сходнях. Пасажыры кінуліся хто куды. Пакуль тыгра апамятаваўся, прыбеглі матросы і застрэлілі яго, але тымчасам у расчыненыя дзьяверы ўскочыў ягуар, а за ім прабралася зьямя.

І вось тут загінула адна жанчына...

Бура пачала сьціхаць. Вось ужо зьявілася сонца. Але карабель усё яшчэ гоцкаўся. Прайшоў яшчэ некаторы час, пакуль можна было пачынаць вайну са зьярамі. А яны тымчасам пачалі супакойвацца і трымаць сябе, як сапраўдныя гаспадары. Падняўся на ногі насарог. Ля забітых зьяроў пачалася тузаніна; расьцягвалі па палубе вантробы. Слабейшыя хаваліся ад дужэйшых.

Буш прапанаваў такі плян: выступіць супроць зьяроў з пажарнымі рукавамі, нават з гарачай вадой. Адагнаць іх ад клетак. Пера-

весьці мірных жывёл, напр., зэбру, стравуса, тапіра, жырафу і г. д. у папсаваныя клеткі і як-небудзь іх там заперці, а небяспечных загнаць у цэлыя. Матросам была абяцана ўзнагарода.

І вось павылазілі спачатку „пажарнікі“. За іх сьпіною са стрэльбамі матросы. Зьвяры спачатку былі вельмі здзіўлены такой арміяй. Але калі задалі ім гарачай вады, дык яны жаласна завылі і пабеглі прэч.

Аддзяліць зьвяроў ад клетак было досыць лёгка. Перамясьціць зазнаўшыхся жывёл— таксама. Цяжэй было аддзяліць тых няшкодных зьвяроў, якія былі на палубе разам з драпежнымі. Дзеля гэтага дзiesiąткі разоў прышлося круціцца па палубе ўзад і ўперад.

І вось у адзін з гэтых разоў на аднаго матроса аднекуль з шчыліны напала раззлаваная вадой зьмяя і абкруцілася вакол усяго цела.

— Ратуйце!—закрычаў ён і пакаціўся на зямлю.

Але як было ратаваць? Страляць нельга было, бо зьмяя шчыльна абкруцілася вакол небаракі. Нават рубіць або рэзаць трэба было асьцярожна, каб не параніць чалавека.

І пакуль яе забілі, чалавек загінуў...

— Усе мае зьмеі прапалі! Тры былі,—і ўсе загінулі. Яшчэ восем тысяч страты,—прашаптаў Буш.

Самая цяжкая справа была — загнаць апошніх зьвяроў. На вялікі адчай Буша пры гэтым яшчэ прышлося застрэліць аднаго льва.

Толькі адну гарылю аніяк не маглі загнаць. Яна так і прыехала ў Амэрыку на мачце.

Хоць і вялікую страту пацярпеў Буш, але ён добра ўзнагародзіў капітана за тых зьвяроў, якія выратаваліся. Атрымала крыху і каманда.

Буш скардзіўся на ўвесь сьвет, што пацярпеў столькі страты. Шмат людзей спачувалі яму. Усе газэты апісвалі гэтае здарэньне.

Публіка зацікавілася зьвярынцам Буша і паваліла глядзець славутых зьвяроў. Праз некалькі месяцаў Буш ня толькі зьвярнуў свае страты, але і добра зарабіў.

Толькі аб сем'ях загінуўшых нешта ня чуваць было... ¹⁾).

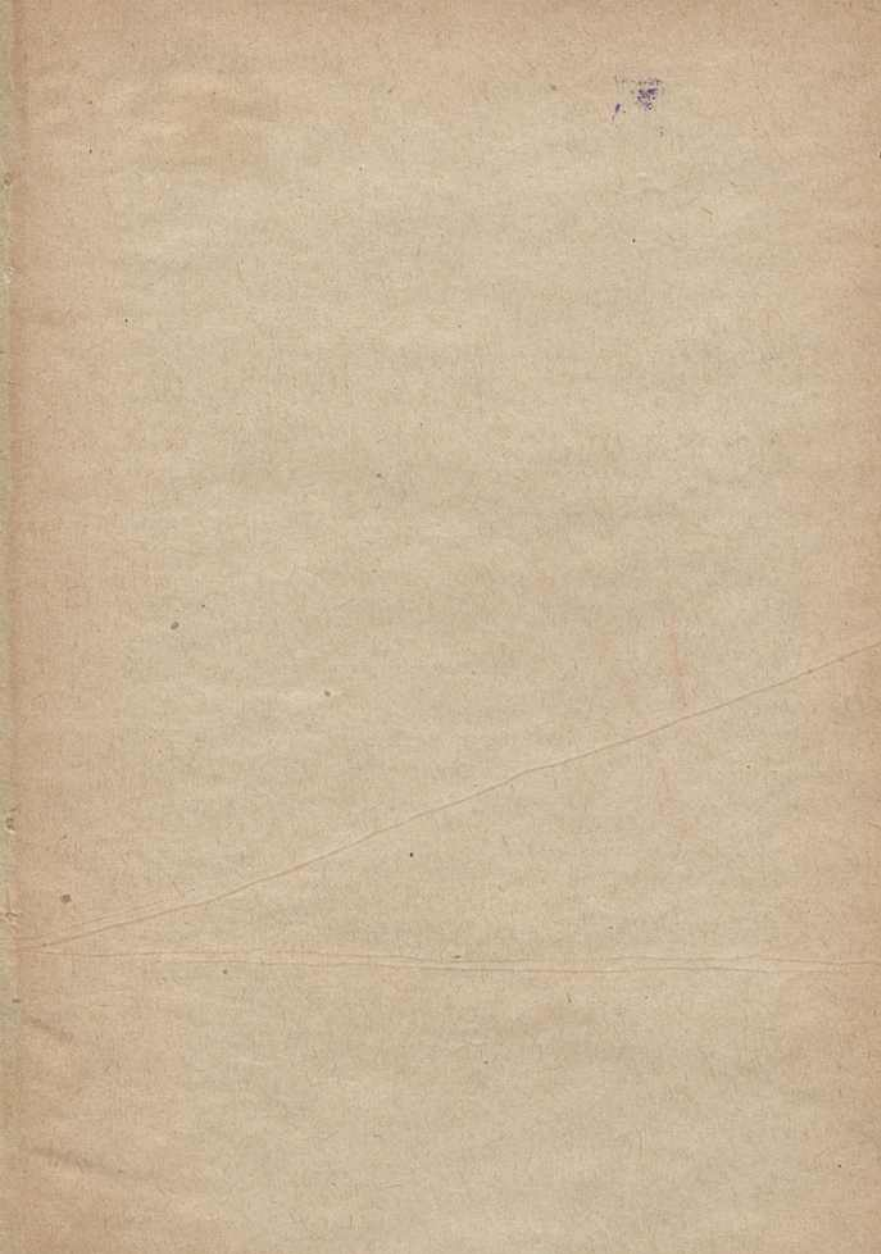
¹⁾ Гэтае апавяданьне было надрукована ў часопісу „Беларускі Піонэр“ у 1927 г., № 17 (у пачатку верасьня) з наступнай заўвагай:

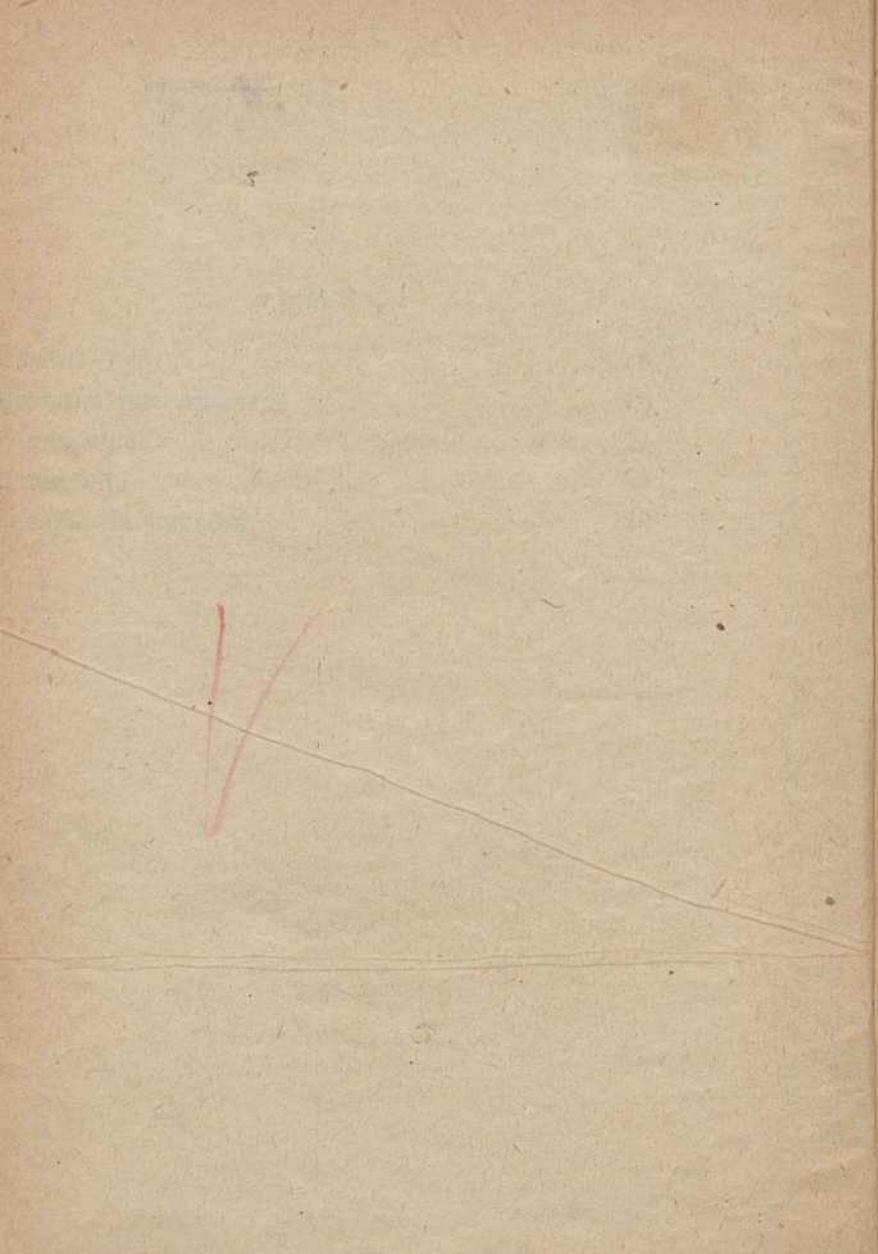
„Рукапіс гэтага апавяданьня быў атрыманы рэдакцыяй у чэрвені, а ў канцы ліпеня ў расійскім часопісу „Вокруг света“ (№ 14) зьявілася апавяданьне О. Гарді, акурат на гэтую самую тэму. Тэмай для абодвух апавяданьняў паслужыла заметка ў газэце аб гэтым здарэньні. Супадзеньне цікавае і сьведчыць яно аб цікавасьці самой тэмы. Дзеля таго, што твор нашага супрацоўніка зьяўляецца самастойным і мае свае дадатныя бакі, мы зьмяшчаем яго з вышэйпамянёнай увагай“.

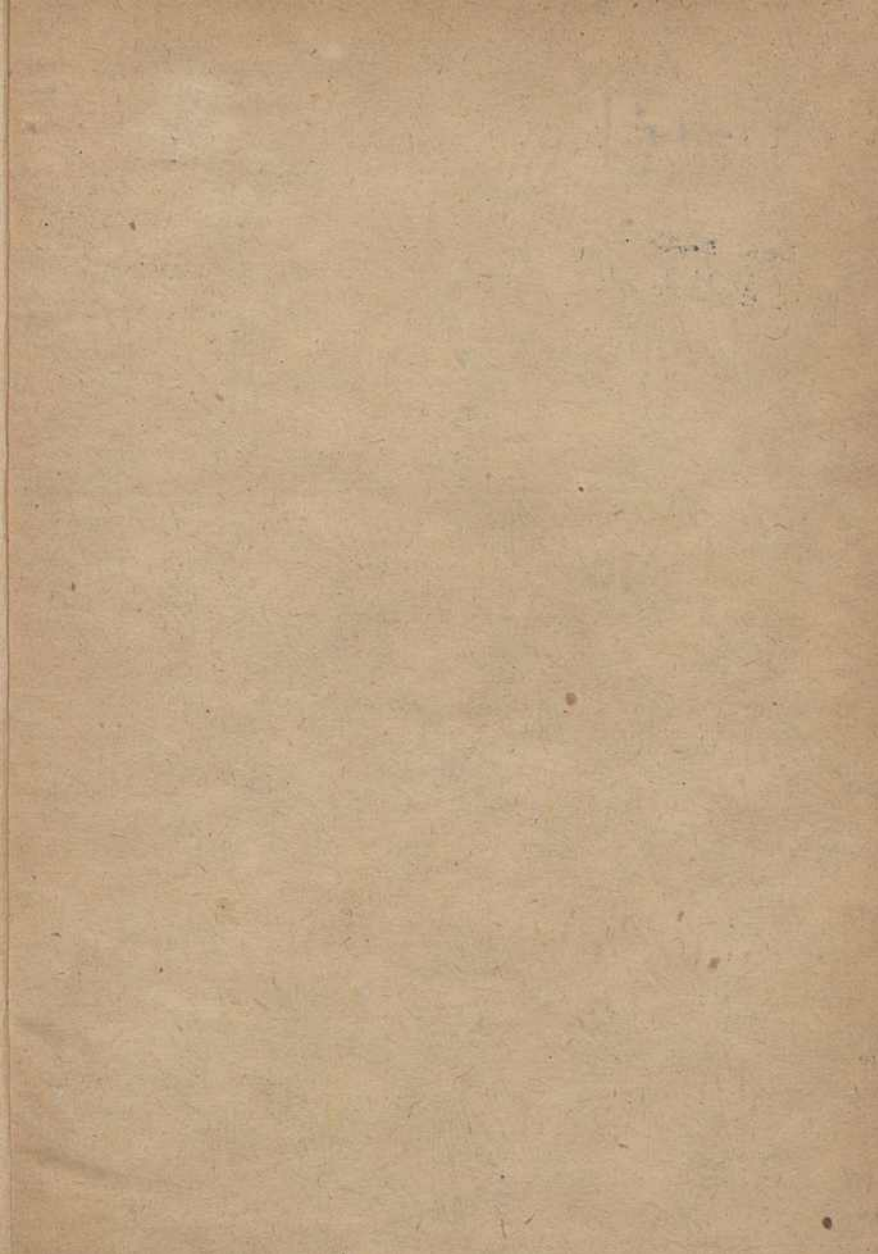
1964 г.

ЗЬМЕСТ

	Стар.
Сьлёзы Тубі	5
Нязвычайная прынада	16
У цясьніне	27
Ляцароні	68
Зьвяры на караблі	82

1964

1964

B000000025877 17